

БЕОГРАДСКИ ОПУС АРХИТЕКТЕ АЛЕКСАНДРА СТЈЕПАНОВИЋА: РЕАЛИЗОВАНИ ОБЈЕКТИ СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ (1961–1992)

АНГЕЛИНА БАНКОВИЋ

САЖЕТАК:

У раду је представљен реализовани београдски опус Александра Стјепановића, у области стамбене архитектуре. Иако спада међу најистакнутије ствараоце друге половине 20. века, посебно у области стамбене архитектуре, до сада није публикувано истраживање у којем је представљено комплетно Стјепановићево стваралаштво. Због тога је циљ овог рада да се на једном месту, и у складу с тренутно расположивим подацима, идентификују и укратко прикажу сви изведени стамбени објекти на чијем пројектовању је, самостално или у тиму, архитекта радио. Рад је писан на основу резултата претходних истраживања, техничке документације сачуване у установама заштите, архивама градских општина, у документацији самог архитекте и на основу разговора с њим, као и теренских истраживања. Представљена је кратка биографија архитекте, најзначајније одлике стамбене изградње у време његове делатности, а затим и објекти стамбене архитектуре изведени у Београду на чијем пројектовању је био ангажован, као и њихова детаљнија анализа која се односи како на форму тако и на унутрашњу организацију појединачних стамбених јединица.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Александар Стјепановић, архитектура, стамбена архитектура, стамбена насеља*

ABSTRACT:

The paper presents the Belgrade realizations of Aleksandar Stjepanović in the field of residential architecture. Although he is among the most prominent creators of the second half of the 20th century, especially in the field of residential architecture, to date no research has been published that presents Stjepanović's complete opus. Therefore, the goal of this work is to identify and briefly present all realized residential buildings on which the architect worked, both independently and as part of a team, in a single place and in accordance with the currently available data. The paper was written based on the results of previous research, technical documentation preserved in protection institutions, archives of city municipalities, and in the documentation of the architect himself, on the basis of conversations with him, as well as field research. A short biography of the architect is given, followed by a summation of the most significant features of residential construction during the time of his activity. Following this, residential buildings that have been realized in Belgrade for which he was engaged in the design process are presented, with a more detailed analysis in relation to both the form and the internal organization of individual housing units also being provided.

KEYWORDS: *Aleksandar Stjepanović, architecture, residential architecture, residential areas*

Увод

Циљ рада је представљање београдског опуса архитекте Александра Стјепановића, редовног професора Архитектонског факултета у пензији, у области стамбене архитектуре. Иако спада међу најистакнутије ствараоце друге половине 20. века, до сада није публикован ниједан рад у којем је обрађено комплетно Стјепановићево стваралаштво. Кратке приказе његове биографије и рада су дали Зоран Маневић и Слободан Богуновић, а детаљније је о појединим његовим пројектима писала Јелица Јовановић, поводом изложбе организоване 2019, у склопу Београдске интернационалне недеље архитектуре.¹ Стјепановићеви објекти су често публиковани у стручним часописима у време свог настанка, прегледима београдске архитектуре и на веб-сајтовима посвећеним архитектури насталој после Другог светског рата.² Овај рад је писан на основу резултата претходних истраживања, као и техничке документације сачуване у Историјском архиву Београда (ИАБ), Музеју града Београда (МГБ), архивима градских општина, у документацији самог архитекте и на основу разговора с њим, као и теренских истраживања. Прво је представљена кратка биографија архитекте, затим је пажња посвећена неким одликама стамбене изградње у време његове делатности, након чега су детаљније представљени објекти изведени у Београду. Због обимности опуса, одабрана је стамбена архитектура, која је и доминантна у Стјепановићевом стваралаштву.³ Пошто и само њено представљање превазилази обим овог рада, одлучено је да првенствено буде усмерено на идентификацију реализованих објеката и њихово укратко приказивање, на једном месту и у складу с подацима расположивим у овом тренутку, а у циљу постављања основа за будућа и детаљнија истраживања. Објекти су изложени хронолошки према времену пројектовања, сем кад је реч о комплексима или целинама, када су сви објекти из исте целине представљени заједно. Приказани су сви изведени објекти на којима је Стјепановић радио, без обзира на то да ли је њихове пројекте изradio самостално или у тиму. Након тога је да-

та кратка анализа остварених објеката, а на основу табеларног приказа основних карактеристика сваког од њих и, пошто су претходно подељени на два основна типа, појединачне стамбене зграде и стамбена насеља.

Биографија архитекте

Александар Стјепановић рођен је у Београду 4. септембра 1931. године. Основну школу је учио у Сарајеву и Београду, а затим завршио Трећу мушку гимназију. Дипломирао је на Архитектонском факултету 1957, у атељеу проф. Мате Бајлона, након чега се запослио у Урбанистичком заводу Београда. Ту је остао до 1961, када је изабран за асистента на Архитектонском факултету, а затим и за доцента 1972, ванредног професора 1979. и редовног професора 1987. године. Био је продекан за наставу током 1977–1979. и декан у два мандата, од 1979. до 1987. године. Прво је био ангажован на предмету *Пројектовање зграда* у атељеу проф. Богдана Несторовића, а затим на предметима *Елементи и пројектовања*, *Пројектовање зграда*, *Стамбене зграде*, *Стиповане* и *Архитектонска анализа*. Стипендију за студијско путовање на тему домова за старе и студенте добио је 1963, када је обишао Финску, Шведску, Данску, Норвешку и Немачку. Том приликом је месец дана провео у Цириху, као гост-асистент у атељеу Алфреда Рота [Alfred Roth] на Федералној високој техничкој школи [ETH]. Стјепановићев опус чине урбанистички и архитектонски пројекти, конкурсни радови од којих су многи награђени, као и велики број изведених објеката, претежно стамбених зграда у Београду, али и Новом Саду, као и у градовима бивших југословенских република, Осијеку и Петровцу.⁴ Након пензионисања, 1996, био је ангажован на пројектима изведеним у Грчкој и Русији. Неретко је радио самостално, а врло често у тиму, првенствено с архитектурним Михаилем Живадиновићем, Браниславом Караџићем, Божидаром Јанковићем, Слободаном Дрињаковићем, Љиљаном Јовановић Анђелковић, Михаилем Насласом и Петром Вуловићем. Добитник је најзначајнијих домаћих награда за архитек-

туру: награда Салона архитектуре (1975, Блок 23), две Октобарске награде (1975. за зграду Факултета драмских уметности и 1978. за основну школу у Блоку 23), Републичке награде дневног листа *Борба* (1975, Блок 23), Велике награде за архитектуру Савеза архитеката Србије (1992), награде УЛУПУДС-а (1993), Главне награде (1975) и специјалног признања Салона архитектуре (1993). Стјепановић је током 1960-их и 1970-их био ангажован и као саветник и руководиоца пројектантске службе Стамбене задруге „Комфор“, а од 1981. у РО „Инвестбиро“.⁵

Неке одлике стамбене изградње у време настајања Стјепановићевог опуса

Стјепановићев стамбени опус у Београду је настајао у периоду од око 30 година. Први реализовани објекти су из 1961, а последњи с почетка 1990-их. Иако је стамбена изградња била регулисана и контролисана актуелним законима и правилницима, његова делатност почиње када су регулативе постале мање строге, финансијске могућности веће, а први налет станоградње, која је требало да обезбеди основне потребе становништва – завршен.⁶ Међутим, у разматрању Стјепановићевог опуса неопходно је имати у виду да је стваран у складу с нормативима који су важили у тренутку пројектовања и изградње, а које су доносиле различите установе, од Министарства грађевина преко НО града Београда до Савезног секретаријата за Народну одбрану (ССНО). Тим нормативима су били одређени квадратура станова, према броју чланова породице, као и структура и садржај стамбених јединица.⁷ До 1965. је најприсутнија била ивична изградња, односно подизање *узданој* стамбеног објекта у већ изграђеном градском ткиву. То је, заједно с малим грађевинским капацитетима извођача, који је нову зграду додавао постојећој комуналној и саобраћајној инфраструктури, без улагања у њену обнову и опремање, брзо препознато као неповољно. Прописи који су ступили на снагу 1965. предвиђали су накнаду за уређење грађевинског земљишта, коју је сносио инвеститор, а ко-

ја се више није односила искључиво на површину под зградом већ на ширу просторну целину.⁸ Поред тога, Савет за урбанизам је 1963. одлучио да обустави издавање дозвола за појединачне стамбене објекте, осим у блоковима одређеним за реконструкцију, али је инвеститор такве изградње морао да сноси део трошкова за уређење целог блока. Повећање трошкова је стимулисало инвеститоре да се окрену грађењу стамбених насеља, а политика *конценитрисане* и *комилејне* стамбене градње, са 1.000 и више станова, афирмисана је и 1964, на Сабору града Београда.⁹ Таква градилишта су, између 1966. и 1972, чинила 70% укупне изградње. То је имало и неповољне ефекте, односно замирање активности у централним деловима града, због чега су донети и посебни програми, усмерени на *реконструкцију* појединих зона, која је морала да чини 25% укупне изградње.¹⁰ Додатно је, реорганизацијом градских служби, Урбанистички завод 1958. добио већа овлашћења, међу којима се посебно истицало припремање планова и локација за масовну колективну стамбену изградњу. Кроз регулационе планове општина и детаљне урбанистичке планове (ДУП) стамбених насеља, стамбене зоне су подељене на стамбене (касније месне) заједнице. Оне су замишљене као комплекси у којима становници могу да задовоље своје свакодневне потребе, које укључују становање, школовање и чување деце, снабдевање, исхрану, рекреацију, друштвене активности и слободно време.¹¹ Кроз Стјепановићев опус могу се пратити измене у регулативама, од узиданих стамбених објеката у средишњим деловима града на почетку каријере, преко изградње великих стамбених насеља, попут Бањице и новобеоградских блокова, до реконструкције блокова на територији Општине Врачар, током 1980-их година.

То је такође био период у којем, првенствено услед побољшане економске ситуације, почиње масовна производња станова за тржиште. Инвеститори су углавном градске и републичке установе, у Стјепановићевом случају конкретно ССНО, Дирекција за изградњу и реконструкцију града или Београдска заједница становања (касније Завод за изградњу града Београда), које су функционисале

као заступници инвеститора,¹² као и стамбене задруге које су омогућавале удруживање у циљу решавања стамбеног питања, од којих је Стјепановић сарађивао са задругама „Црна Гора“, „Комфор“ и „Металац“. Као реализатори се појављују фирме, такозвани *произвођачи стана*, односно велика грађевинска предузећа мотивисана остваривањем профита.¹³

Иако су већ након Другог светског рата расписивани конкурси, како за јавне тако и за стамбене грађевине (углавном у циљу проналажења типских решења), у тренутку кад је Стјепановић ступио на сцену трајао је период стагнације. До експанзије конкурса, углавном великих и усмерених првенствено на стамбене комплексе, поново долази од средине 1960-их и Стјепановић се на њима појављује као активан учесник.¹⁴

Београдски опус Александра Стјепановића

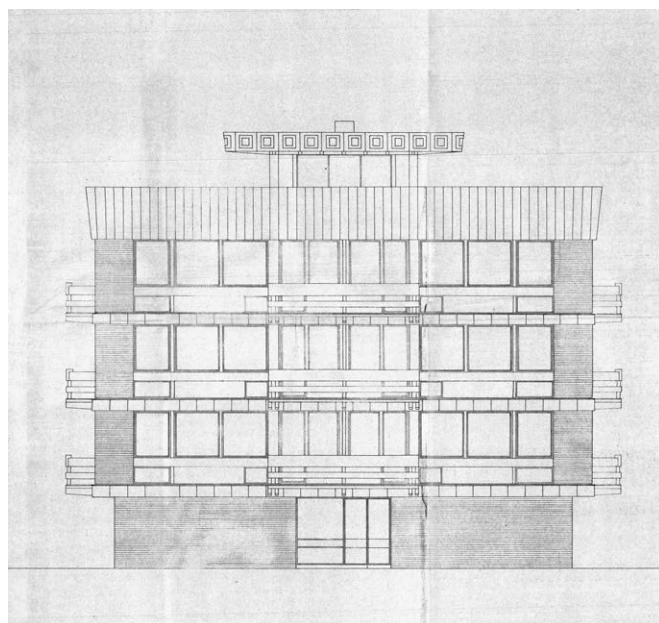
*Стамбена зграда у Крушедолској 7
и Охридској 12*

Пројекат су израдили Божидар Јанковић, Михаило Живадиновић и Александар Стјепановић, по наруџбини стамбене задруге „Црна Гора“.¹⁵ Инвестициони програм је предвиђао 88 станова, четири локала у Крушедолској и две гараже у Охридској улици. Настао је у мају 1961, а главни пројекат у октобру исте године. Зграда има подрум, приземље и седам спратова према Крушедолској, односно шест према Охридској улици. Седми спрат према Крушедолској је повучен, док је према Охридској на том нивоу смештена кровна тераса, намењена за *одмор и разоноду*. Зграда се састоји из два тракта, постављена према улицама, са слободним међупростором ширине 5,6 метара. Структура станова је разнолика, од гарсоњере до четворособног. Већ овде се могу приметити карактеристични приступи у концепирању стамбених јединица, који ће одликовати и касније пројекте на којима је Стјепановић радио. Ту је формирање типског спрата (или касније типског стана), на којем се налазе основни типови стамбе-

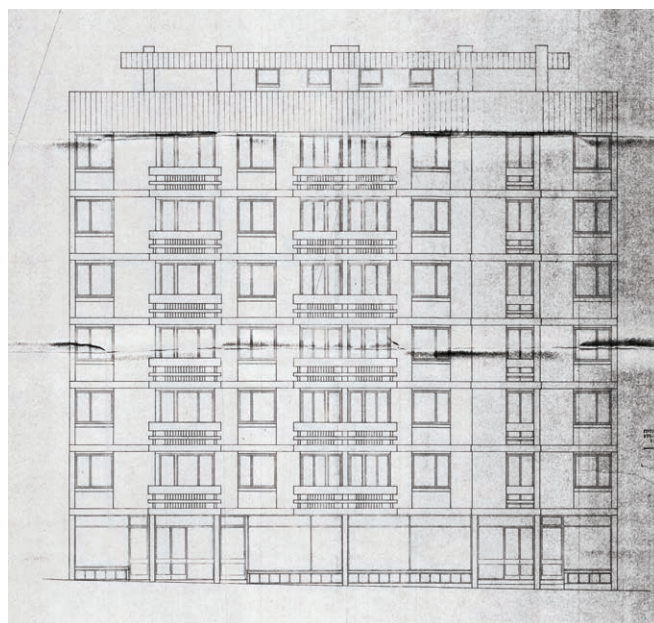
них јединица, који се затим варирају у складу с потребама и могућностима (овде два двособна и два једноособна стана). Затим је ту флексибилност у организацији стана, што подразумева примену преграда и клизних врата, које омогућавају међусобно спајање и раздвајање појединих просторија, у складу с потребама станара.¹⁶ То се углавном односило на могућности спајања и раздвајања кухиње и трпезарије, трпезарије и дневне собе, кухиње и дневне собе, али и спаваће и радне собе. Што се тиче архитектонског обликовања, чини се најупутнијим преузети речи самих пројектаната, наведене у техничком опису: *У погледу архитектонског обликовања тежило се једноставношћу која би јасно изразила садржај и структуру. Наглашена је хоризонтална серклажа која је прекинућа ложама-балконима обрађеним у природном бетону, као контрасти стаклу и њуним малтерисаним бојеним површинама зидног илајна. Зграду завршава јак венац добијен малим конзоластим уређивањем у ораду терасе повученој сираја односно саме терасе. Венац је ипак и природан бетон. Зидне масе би биле бојене светлом бојом за разлику од бетона који ће бити таман. Дворишне фасаде се предвиђају бојене светлим живим бојама... Уписак који треба да оствари фасада јесте мирноћа, једноставност, хоризонталност и контрасти светло-тамној који треба да остваре бетон и зидно илајно.*

*Стамбено насеље у блоку између улица
Андре Николића, Бањичких жртва,
Темишварске и Васе Пелајића*

Инвеститор је био Државни секретаријат иностраних послова. Пројектовању је претходио урбанистички план, а комплетна документација је израђена у Урбанистичком заводу. Планирана је изградња три типа зграда, а од предвиђених осам изведено је шест. Стјепановић је, заједно с Првославом Јанковићем и З. Кујунџићем, радио на згради типа I, чији пројекат је одобрен 1961. године.¹⁷ Од три планиране зграде, са сутереном, приземљем и два спрата, изграђене су две, на адреси Улица Андре Николића 4 и 6 (сл. 1). У документацији

Сл. 1. Главна фасада објекта у Улици Андре Николића, 1961.
(извор: ИАБ, СГБ, 23-2-61)

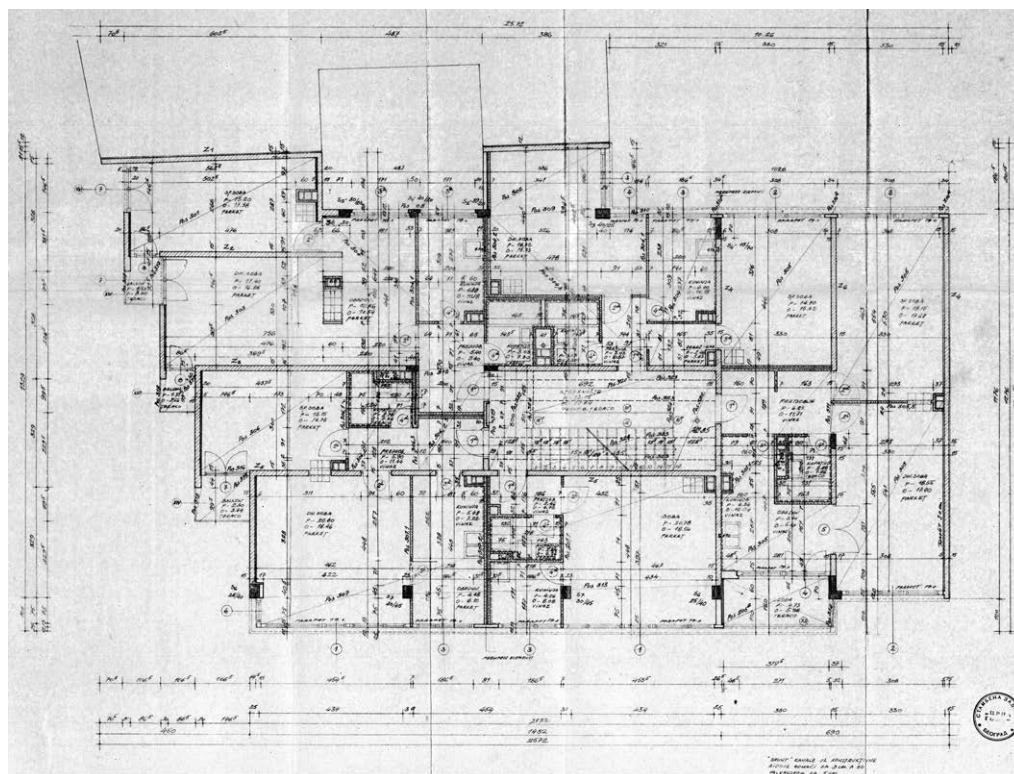

Сл. 2. Улична фасада зграде у Трнској улици, 1962.
(извор: ИАБ, СГБ, 458-5-62)

је наглашено да ће станови, својим површинама и просторијама, излазити из оквира одређених Одлуком о рационалном пројектовању и економичној изградњи стамбених зграда и станова, коју је 1958. донео НО града Београда. Они су четворособни, смештени по два на једном нивоу. Сваки има кабинет, дневну собу, трпезарију, кухињу, две спаваће собе, собу за кућну помоћницу, помоћне просторије и гаражу, као и бокс за смештај кофера. Зграде су у зеленилу, с пешачким и колским прилазом. Кровна тераса је била отворена, намењена за одмор и разоноду, с тушевима и простором за одлагање лежаљки, али су данас обе зграде надограђене и терасе претворене у станове. Архитекти су навели да се тежило добијању мирне и једноставне фасаде, са истицањем само у појединим детаљима... Чиста обрада фасада треба својом једноставношћу и снагом да још више појеницира општар и правилан кубус основне масе објекта који треба да контрастира са мекоћом околне зеленила и њежажа. Пуне зидне масе су обложене керамичким плочицама за гасите боје и формата опеке, а парапети на фасади су рађени од немалтерисаног бетона.

Стамбена зграда у Трнској 7–9

Зграду су пројектовали Божидар Јанковић и Александар Стјепановић, а наручилац је била стамбена задруга „Црна Гора“.¹⁸ Планови за подизање објекта потичу из јануара 1961, када је НОО Врачар дала услове за изградњу узидане стамбене зграде с подрумом, приземљем и шест спратова, у којој треба да се нађе око 40 станова. Пројекат, датиран у март 1962, одобрен је 12. јуна исте године. Објекат је у основи правоугаони, с једним мањим истуреним трактом са дворишне, леве стране, и равним кровом. Вертикално је подељен у два тракта различитих габарита, због чега постоје два улаза (сл. 2). У приземљу су смештена два стана, три локала и остава за колица, бицикле и моторе. Основну диспозицију спрата чини осам станова, по четири на сваком степеништу, чија структура варира од гарсоњере до трособних. Фасада је изведена у племенитом малтеру са додатком лискуна. Подељена је на седам вертикалних партија организованих по систему прозори – балкони – прозори. Своје тежње у погледу њеног решења архитекти су запи-

Сл. 3. Основа другој сјраја зграде у Улици Стојана Протића, 1964.
(извор: ИАБ, СГБ, 434-10-64)

сали у техничком извештају: У обликовном појегу ижежило се за добијањем једној мирној архитектонској илајна. Пласирика илајна добија се еркери-ма поученим по вертикали. Стаклене површине у ириземљу олакшавају кубусе сјрајова. Такође се ижежило да се усјосиаве хармонични односи ојво-ра и јуних маса.

Сјамбена зграда у Улици Стојана Протића 45, ујао са Граничарском

И овај објекат су Божидар Јанковић и Александар Стјепановић, у новембру 1964, пројектовали по наруџбини стамбене задруге „Црна Гора“.¹⁹ Зграда има подрум, приземље и пет спратова, са 24 стана. Главни улаз је у Улици Стојана Протића. У приземљу су четири стана и један локал, а спратови су решени тако да је на сваком по пет станова, четири двособна и један једноособан (сл. 3). Фасаде

су рађене у натур-бетону, а она према Граничарској је била фугована. Решена је путем смицања, тако да су добијене три вертикале различите дубине, са балконима на сваком нивоу. Фасадом према Улици Стојана Протића доминира хоризонталност и она је претежно покривена плочицама светле боје. Више од 10 варијација у решењу прозора и балконских врата чине једну од најупечатљивијих карактеристика овог објекта.

Сјамбена зграда у Улици Славка Родића 26

Према расположивој документацији, зграда је пројектована 1967, а реализована 1968–1969. године.²⁰ Има приземље, у којем су смештене гараже и економске просторије, два спрата и поткровље. Њена најупечатљивија карактеристика је масивни кровни венац од натур-бетона, који са улице за-

твара поглед на терасу поткровља. Може се претпоставити да је фасада била решена у комбинацији бетона и опеке, али да је опека накнадно покривена, вероватно спољном изолацијом и прекречена у сиво-белу комбинацију. Зидови поткровља и кров су изведени од бетона, који је задржан и данас. Главни улаз је позициониран у средини, а изнад њега је истакнут правоугаони еркер, који обухвата две етаже. Лево од еркера је по један балкон са бетонском оградом на сваком нивоу, а десно два прозора испод којих су, као декорација, уведене две паралелне хоризонталне траке, исте дебљине као и бетонски хоризонтални венци између нивоа.

*Стамбена зграда у Улици Милице
Српкиње 43 (прејиходно 33)*

Зграда је пројектована крајем 1960-их, а планирана година изградње била је 1968. Инвеститор је била стамбена задруга „Комфор“.²¹ Има приземље у којем су смештене гараже и економске просторије, два спрата и поткровље. Као у Улици Славка Родића, и овде се појављује масивни кровни венац од натур-бетона. Фасада је изведена у комбинацији бетона и опеке, и то тако што су зидови покривени опеком, а зидови поткровља и кров, као и балкони, изведени су од бетона. Улаз је у средини и увучен, а лево и десно од њега су врата за гараже. На спратовима су по два балкона на сваком, с масивним бетонским оградама.

*Тийске стамбене зграде у улицама
Космајској одреда, Какањској,
Снежане Хрепевник и Водице*

До 1972. је територија ГО Раковица припала Општини Чукарица, за коју је регулациони план израђен 1961. у Урбанистичком заводу.²² Регион Раковице је био подељен на пет месних заједница, а Стјепановићева делатност је била везана за прву. Ту су биле предвиђене претежно приземне и једносратне стамбене зграде, двојне или у низу, с једним до три стана. Ипак, финансијске могућности будућих власника су условиле промену која

је довела до подизања зграда са три до шест стана, што је био случај и с низом типских објеката које је пројектовао Стјепановић.²³ Уговором између стамбене задруге „Комфор“ и СО Чукарица, из 1967, договорено је да ће општина уступити земљиште за подизање стамбених објеката у улицама Космајског одреда (тада VIII Нова) и Снежане Хрепевник (тада III Нова), док ће задруга изградити комуналну инфраструктуру.²⁴ Прва фаза је подразумевала зграде у улицама Космајског одреда (бројеви 1, 4, 6, 8, 10, 12–14) и Какањској (бројеви 2, 8, 10, 12), чија је изградња започела 1969. године (сл. 4).²⁵ Према пројектном задатку, из јула 1968, планирано је осам објеката, који су, у складу с тереном на којем се налазе, пројектовани у три типа: 1а (четири зграде), 1б (три зграде) и 1ц (једна зграда). Изградња је настављена и касније, када је, почевши од 1977, подигнуто још 15 објеката, 14 у Улици Снежане Хрепевник (бројеви 28, 30, 32, 34, 36, 38, 40–42, 52, 33, 35, 37, 39, 41, 59) и једна у Улици Водице (број 3), у пет типова: 1а (шест зграда), 1б (једна зграда), 1ц (једна зграда), 2а (једна зграда) и 2б (две зграде).²⁶ Разлике између типова су условљене конфигурацијом терена и нису се одражавале на типску унутрашњу организацију стамбених јединица. У Улици Космајског одреда, првенствено односе на то да ли је објекат раван (1а и 1ц) или смакнут (1б), док се у Улици Снежане Хрепевник појављују и додатне разлике, па објекти могу бити равни (1а) или смакнути (1б), равни са два улаза (1ц), равни с поткровљем (2а), смакнути с поткровљем (2б). У Космајског одреда су једносратнице са су-тереном, у којем су смештане гараже и економске просторије, а станови су двоипособни или четворипособни, тако да се на једном нивоу налазе од два до четири стана. Степениште је позиционирано у центру објекта, осветљено помоћу лантерне на равnoj кровној тераси, куда се на њу и излазило. У Снежане Хрепевник се појавила већа разноликост, па су објекти имали два нивоа приземља и два спрата, или подрум, приземље, спрат и поткровље, а структуре станова су биле од гарсоњера до трособних. Овде се такође појављују и варијанте са два улаза, двокраким степеништем, као и без кров-

Сл. 4. Објекат на углу Какањске 2 и Гусларске улице у изградњи, око 1977. (фотографија А. Свјетковича)

не терасе, са кровом покривеним лимом. Спољашњост обе групе објеката је била решена на исти начин, с фасадама у комбинацији бетона и опеке и оквирима прозора на бочним фасадама изведеним у бетону који даје скулптурални ефекат. Многи од ових објеката у међувремену су дограђени, а неки и измењени до непрепознатљивости.

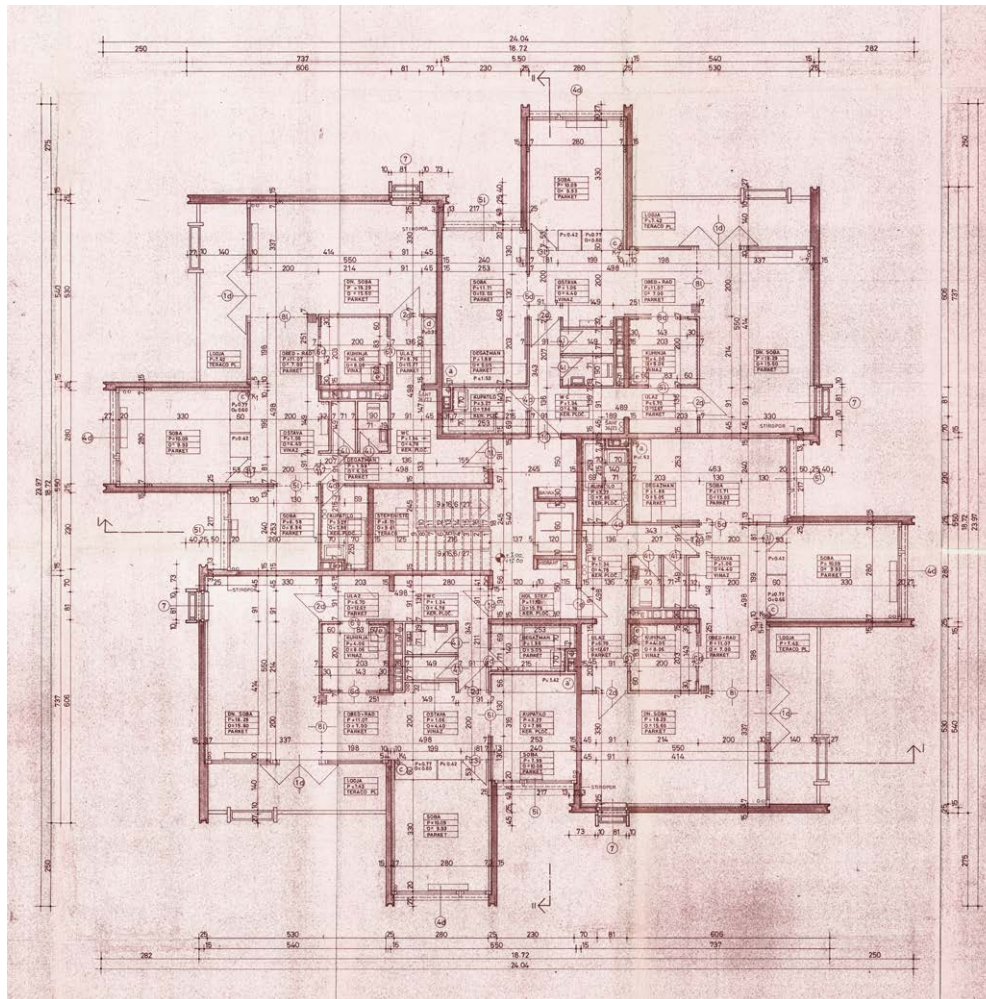
Месна заједница у Блоку 22

Блок 22 је грађен у складу са урбанистичко-техничким условима које је прописао Урбанистички завод, а према регулационом плану Новог Београда из 1962. године.²⁷ Стамбени део којим се бави овај рад се налази у источном делу блока, оивичен данашњим булеварима Арсенија Чарнојевића и Зорана Ћинђића и Улицом Милентија Поповића. Конципиран је као јединствена урбанистичка целина, месна заједница у којој је требало обезбедити станове за 3.870 становника, распоређене у 13 објеката. Били су предвиђени и пратећи садржаји, односно комбинована дејча установа (јасле и вртић), основна школа и центар месне заједнице. Инвеститор је било Грађевинско одељење за изградњу станова грађевинске управе ССНО, удружено са Градским стамбеним предузећем. Архитектонско-урбанистичко решење је требало пронаћи

Сл. 5. Макеја Блока 22, 1968. (фотографија А. Свјетковича)

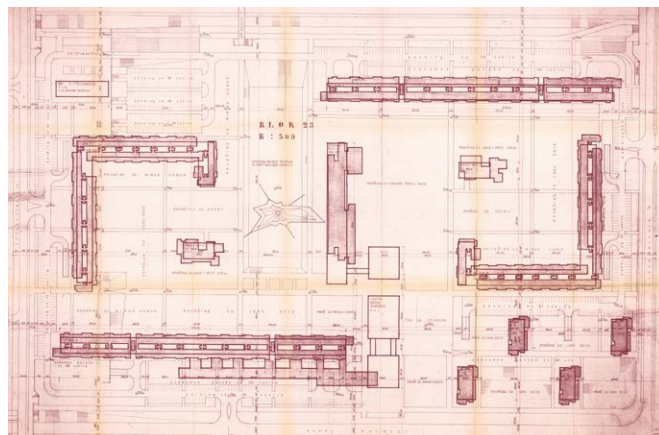
путем јавног конкурса, који је одржан 1968. и на којем је прву награду добило оно Божицара Јанковића, Бранислава Караџића и Александра Стјепановића.²⁸ Првобитно урбанистичко решење је током разраде претрпело измене. Изграђено је 15 стамбених објеката, у три типа, као и додатни садржаји, са изузетком основне школе (сл. 5). Измењене су и позиције појединих објеката и то тако што су стамбене куле груписане у две целине по пет, и смештене у западни део блока. Две хоризонталне вишеспратнице су постављене уз северну и јужну границу блока, према булеварима. Три вишеспратнице су позициониране уз источну границу, према Улици Милентија Поповића.²⁹ Између појединих објеката су постављене платформе на које осталих приземља. Оне их међусобно повезују, стварајући површине које се на горњој страни могу користити за одмор и разоноду, а на доњој за подземни паркинг. Две хоризонталне вишеспратнице су идентичне, разуђене у основи и степеневане по вертикали, тако да највиши тракт има шест спратова и поткровље. Њихово приземље је перфорирано, са становима предвиђеним у деловима где није повезано с платформом, али и просторијама за кућни савет, мање локале и раднички сервисни блок. Спратови су типски, а поткровље повучено, с косим крововима. Основа три мања хоризонтална

Сл. 6. Основа тзјиској сјрашја куле у Блоку 22, 1971.
(извор: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22, кушија 33)

објекта заправо представља једну половину већих. И код њих је присутно степеновање по вертикали, с посебно обрађеним калканима. Свих 10 кула је решено исто, с тим што су у подземном делу јужне групације смештене гараже, а испод северне склониште. Разуђене су по хоризонтали, док се по вертикали пењу, тј. спуштају према унутрашњости блока. Степеновање почиње делом од четвртог спрата, са укомпонованим поткровљима и косим једноводним крововима. Највиша остварена висина је шест спратова и поткровље.³⁰ У конципирању стамбене јединице, аутори су се водили идејом да она треба да омогући све активности породичног и

друштвеног живота. Донета је одлука да сви станови буду засновани на истој организационој шеми, односно почивају на истом језгру, које се састоји од дневног боравка, трпезарије, кухиње и улазног дела. Остали простори се развијају и додају, у складу с траженим површинама. Кухиња, купатило и остава смештени су у средиште, а уз њих трпезарија. Њој је дат посебан значај, па је проширена у односу на уобичајене димензије, са идејом да преузме и друге функције. Од дневног боравка је одвојена покретном преградом, што омогућава спајање ових простора у случају потребе. Спаваће собе су смањене и запремају само површине нужне за

Сл. 7. Ситуација Блока 23, 1970–1971.
(извор: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23, кућица 83)

број кревета који треба да приме (сл. 6).³¹ Стамбени објекти су грађени између 1971. и 1975. године и садрже укупно 1.188 станова, структуре од гарсоњере до трособних.³² Фасадни зидови су изведени у натур-бетону. Површине зидова на калканским платнима су од истог материјала, али с наглашеним вертикалним и хоризонталним фугама.³³

Комбинована дечја установа је грађена од 1977. до 1979, у северном делу блока.³⁴ То је једноспратна грађевина, у чијем приземљу је вртић, док су на спрату јасле, а садржи и фискултурну салу. Њена спољашња обрада је у комбинацији натур-бетона и декоративне фуговане опеке. Последња група изграђених објеката је центар месне заједнице.³⁵ Аутор пројекта из 1990. године је А. Стјефановић. Планирано је да се комплекс састоји из пет зграда, означених словима абецеде од А до Е, али она означена словом Е није изграђена. Приземни објекти Б, Ц и Д су завршени 1992. и у њима су смештени самопослуга и локали за услужне и занатске делатности. Зграда А је конципирана као спратна и намењена за смештај пословног простора. Сви објекти су били међусобно повезани пешачком комуникацијом наткривеном надстрешницом с решетком. С обзиром на њихову намену, велике површине фасаде су биле застакљене, а остале покривене фасадном керамиком у тоновима браон боје.

Сл. 8. Поглед на Блок 23 из Булеvara Милутина Миланковића, 1977. (фотографија А. Силејановића)

Месна заједница у Блоку 23

Блок је грађен према ДУП-у усвојеном 1967. године. За његово конципирање одлучујући су били регулациони план Новог Београда из 1962, идејно решење Централне зоне, на чијем се ободу налазио, као и претходно усвојени ДУП-ови за блокове 21, 30, 28 и 29.³⁶ Блок је ограничен данашњим булеварима Арсенија Чарнојевића и Милутина Миланковића и улицама Антифашистичке борбе и Милентија Поповића (сл. 7). Инвеститор изградње било је Грађевинско одељење за изградњу станова грађевинске управе ССНО. Архитектонско-урбанистичко решење је тражено путем јавног конкурса, одржаног 1968. године. На њему је друга повишена награда додељена тиму који су чинили Божидар Јанковић, Бранислав Карацић и Александар Стјефановић.³⁷ Предвиђено је да у блоку живи 7 500 становника, у осам стамбених зграда, као и да се изграде пратећи објекти, две комбиноване дечје установе, основна школа и центар месне заједнице. Колске саобраћајнице и паркинзи су планирани по ободу блока, док је унутрашња комуникација намењена искључиво пешачком саобраћају и рекреацији. Стамбене зграде су пројектоване у три типа и грађене од 1971. до 1976. године (сл. 8). На углу Милутина Миланковића и Милентија Поповића, по узору на већ реализоване блокове Централне зо-

не, смештене су четири идентичне куле, које имају приземље, мезанин и 21 спрат. У основи имају облик рашчлањеног правоугаоника и постављене су на платформе у висини приземља, испод којих су смештене гараже. Приземље и међуспрат су спојени у један корпус, који треба да, визуелно, служи као постамент. Вертикалност је наглашена усправним бетонским платнима и смицањем појединих делова, постигнутим повлачењем и смицањем највиших спратова, због чега је, након 17. спрата, дошло и до другачијег третмана у решењу типске основе нижих нивоа. Хоризонтално оријентисане десетоспратнице, са три нивоа поткровља, паралелне су са булеварима и двотрактно компоноване, са отвореним и транспарентним приземљима. Трактови су међусобно повезани вертикалним комуникацијама, чиме су формиране ламеле са четири стана по нивоу и унутрашњим двориштем, које омогућава да сваки стан буде двострано оријентисан и осветљен. По истом принципу су решене и четвороспратнице с поткровљем, типа меандра, једном фасадом окренуте ка улицама Милентија Поповића, односно Антифашистичке борбе, а осталима ка унутрашњости блока. Код њих се појављује и једна специфичност предвиђена ДУП-ом, а то је пројектовање станова који имају директан прилаз споља и мали број степеника, јер су намењени за *сћаре и изнемојле ірађане*, испред којих су мале припадајуће баште. Десетоспратни и четвороспратни објекти су идентично обрађени, с разуђеним фасадним платнима, лођама са жардињерама и француским прозорима. Спољни калкански зидови су од бетонских плоча, на појединим местима обложени фасадним керамичким плочицама. Станови су различитих структура, као и претходно у Блоку 22, конципирани тако да основно језгро буде исто за све, и да се допуњује у складу са захтеваном површином. Тежило се максималној флексибилности и утиску веће просторности, што је постигнуто увођењем опција за спајање и раздвајање различитих простора унутар стана. Раздвојени су простори коју су намењени гостима од оних намењених искључиво породици. Сем поменутог изузетка, у приземљима нису смештани станови, већ различите сервисне услуге.³⁸

У унутрашњости блока су основна школа, два вртића и парковске површине са игралиштима. Основна школа „Седам секретара СКОЈ-а“ (данас „Лаза Костић“) грађена је од 1975. до 1978. године. Може да прими 720 ученика у смени и подељена је на наставни и спортски део. У наставном су 24 учионице и 10 кабинета с пратећим просторијама, а у спортском велика и мала сала, базен и пратеће просторије. Зграда је разуђеног габарита и има приземље и спрат. Разуђеност по висини постигнута је двоструким преламањем кровних равни, чиме је и учионицама на спрату омогућено додатно осветљење.³⁹ Између 1977. и 1979. су изграђене две идентичне дечје установе, смештене у источном, односно западном делу блока. Као и у Блоку 22, у приземљу је смештен вртић, а на спрату су јасле. Објекти имају и фискултурне сале. Спољни зидови су изведени у комбинацији опеке, бетона и лима.⁴⁰ Изградња центра месне заједнице, оријентисаног према Булевару Милутина Миланковића, трајала је од 1977. до 1979. године. То је комплекс који се састоји из више приземних и једносспратних објеката, означених словима абецеде од А до Д. У њима је предвиђен смештај различитих услужних и занатских делатности, друштвених просторија у објекту Б, док је објекат А био намењен за банку, пошту и пословни простор. Сви објекти су међусобно повезани пешачким пролазима и тремовима, тако да представљају јединствено решење. Споља видљиве површине стубова и греда су од бетона, а парапетне зидне површине и пуна фасадна платна су изведена од опеке.⁴¹

*Стамбена зграда у Улици
Николаја Гогоља 42*

Зграда, пројектована у новембру 1969, чији је инвеститор била стамбена задруга „Комфор“, налази се на раскрсници три улице, Кијевске, Осијечке и Николаја Гогоља.⁴² Састоји се из две ламеле. У свакој су смештена по два стана, трособни у приземљу и четворособни на спрату. Станови на спрату су интерним степеништем повезани с атељеима у поткровљу. У подруму су, поред гаража и оста-

Сл. 9. Израда макете стамбеног насеља 'Бањица', 1971. (фотографија власништво А. Сиђејановића). Слева надесно стоје: Љиљана Јовановић, Љубомир Здравковић, Љиљана Дрињаковић, Предраг Натијало, Зорица Радошевић, Слободан Дрињаковић и Александар Сиђејановић

ва, биле и заједничке перионице, сушионице и пегларнице. У спољашњој обради доминирају фуговани бетон и опека, углавном присутна на бочним фасадама. Ритмичност је постигнута постављањем ламела у различите равни, разноликим облицима и позицијама прозора и отвора, али и различитим нивоима кровова, што је проузроковано позиционирањем зграде на терену у паду.

Двојна вила у Улици Ђорђа Вајфертиа (тада Оињена Прице) 17 и Корнелија Сијанковића

Главни пројекат је датиран у децембар 1969. године, а наручилац је била стамбена задруга „Комфор“.⁴³ Пројектни задатак је предвиђао породичну стамбену зграду са два стана, подељену по вертикали, која је требало да има ниво улаза, дневног боравка и спаваћих соба, с једним атељеом. Станови су конципирани као идентични, оријентисани према обе улице, са улазима, и пешачким и колским, из Ђорђа Вајферта. У подруму су смештени остава, резервни санитарни чвор, гаража и просторије за грејање. На нивоу дневног боравка су дневна соба, тераса, трпезарија и кухиња, али и једна спаваћа соба и купатило. Ниво спавања садржи две спаваће собе и купатило, док је у поткровљу смештен

атеље с лођом према Улици Корнелија Станковића. Фасадно платно је покривено фугованом фасадном опеком и натур-бетоном. Парапети су делимично застакљени, а ограде на терасама и лођама су урађене у натур-бетону.

Стамбено насеље 'Бањица'

Почетку градње насеља, чији инвеститори су били Дирекција за изградњу и реконструкцију Београда и Грађевинско одељење за изградњу станова ССНО, претходило је доношење ДУП-а 1970. године. Третирани простор је био оивичен данашњим улицама Црнотравском, Бахтијара Вагабзадеа, Булеваром ослобођења и Каљавим потоком, и обухватао је XIV и XV месну заједницу СО Вождовац. Детаљни урбанистички план је предвиђао изградњу новог насеља, са уважавањем постојећих објеката намењених индивидуалном породичном становању, затим основне школе, неолитског археолошког налазишта *Бањица–Усек* и интерних саобраћајница. Планирани стамбени објекти су груписани у три целине: солитери, стамбене зграде висине од четири до 10 спратова и нижи терасasti објекти, за *луксузније станавање*. Због значаја насеља и чињенице да је пројектовано на ободу града, предвиђен је рејонски центар, по једна основна

Сл. 10. Пет солитера после изградње
(фотографија А. Ситјејановића)

школа у свакој месној заједници, пет дејих установа и дом здравља.⁴⁴ Детаљним урбанистичким планом је препоручено расписивање конкурса, који је, 1971, одржан као двостепени. Прву награду је освојио тим који су чинили Слободан Дрињаковић, Бранислав Караџић и Александар Стјепановић (сл. 9).⁴⁵ Реализација је планирана у три етапе. Требало је да започне у пролеће 1974. и буде завршена до краја 1977. године. Прва етапа је обухватала XIV месну заједницу, оивичену Црнотравском, Бахтијара Вагабзадеа, Баштованском и Булеваром ослобођења. У склопу ње је пројектовано пет солитера у северозападном делу насеља и три двотрактна стамбена објекта у североисточном. Јужно од Баштованске била је XV месна заједница. Њена изградња је планирана накнадно, и то тако што би у другој етапи било подигнуто пет двотрактних објекта у југоисточном делу, а током треће етапе 12 терасистих зграда у југозападном.⁴⁶ Током прве етапе, инвеститори су одлучили да повећају број станова, па се њихов број попео на 4.667 (изведено 4.129), за око 20.000 становника.⁴⁷

Број од пет солитера је задржан у односу на конкурсне услове, али су ревидирани њихова међусобна растојања и спратност (сл. 10). Сваки има два подрума, приземље, мезанин, између 18 и 24 спрата и два поткровља. У поткровљима су сме-

Сл. 11. 'Кичма' двојтрактног објекта, око 1978.
(фотографија А. Ситјејановића)

штена по четири атељеа, на два нивоа, а у приземљу по четири локала, као и просторије за кућни савет.⁴⁸ Изградња је започета у јануару 1975. године. До краја септембра 1978, усељена су три солитера, а усељење преостала два било је планирано до краја исте године. Станови су различитих структура, од гарсоњера до трособних. Основни елемент фасаде је бетон. Монтажни армиранобетонски парапети требало је да буду бојени, косе површине завршног дела зграде, вертикалне и ограде ложа и тераса покривене кородираним лимом, а браварија и столарија обојене у црвено. Основне карактеристике кула су вертикалност и виткост, чиме је дат просторни акценат северозападном делу насеља.⁴⁹

Двотрактни објекти у источном делу насеља су грађени током прве и друге етапе. У првој су изграђена три, између Црнотравске, Коканове, Баштованске и Булевара ослобођења, а затим још пет, између Баштованске, Паунове и Булевара ослобођења. Аутори су се трудили да сачувају квалитет терена, конципирајући објекте као мање градске амбијенте, који не нарушавају природно окружење. Применили су формирање тзв. куће-заједнице или куће-организма, односно једног објекта сложене форме, који представља основну просторну макројединицу са одликама градског амбијента. Решење подразумева два тракта, север-

ни и јужни, постављена на међусобном растојању између 10 метара и 14 метара, које је *кичма* објекта (сл. 11). Она је истовремено и интерна комуникација, улица, и има два нивоа. Горњи, ниво приземља, намењен је пешацима, док је доњи за колски саобраћај. Објекти су рашчлањени и по вертикали, тако што јужни тракт има мању спратност од северног, а присутна је и различита спратност међу ламелама истог тракта. То је урађено да би се максимално искористили природни услови сунца, зеленила и визура. Из истих разлога, а посебно инсолације, северни тракт се након трећег спрата ротира за 180 степени, чиме се све горње етаже отварају ка југу. Иако је првобитно планирано да јужни трактови не прелазе висину од три, а северни од 10 спратова, каснијим захтевима за повећање броја станова дошло је до измене услед које су само најнижи јужни трактови задржали висину од три спрата, док су северни имали и до 13. Из истог разлога су сваком објекту додаване и ламеле у правцу истока или запада, у виду затворене кубичне форме, степеноване у складу с тереном. Трактови се степенују ка средишњем, који је удвојен и представља *јросћорну кичму* објекта. Кровови су решавани у виду косих површина с циљем да обезбеде постепени завршетак форме и ублаже њен потенцијално превише *чврсти* и *јруб ујисак*. Бетон је најзаступљенији материјал, али је коришћена и оплата од фасадне опеке, а ко-се кровне површине су или обојене или покривене обојеним лимом. Или, како је то наведено у једном од приказа насеља: *Разуђеност објеката, истина на иначе јокренутом шерену, имилицира јошово скулијуралне ефекте, како у низовима смакнутих вертикала, иако и у завршници кровних капа...* Доминантан материјал је *бетон*, који имилицира основни *тон фасада, развијан у дејалу: јарайејима, сенком ложа, ролейнама и деловима фасада јрекривеним шеракоја јлочицама*.⁵⁰ Укупан број изведених станова је 1.565 у првој и 1.720 у другој етапи. Њихове структуре су биле од једнособних до четворособних, а трособни и четворособни су се јављали и у варијанти дуплекса.⁵¹ Поред станова су превиђени и локали, магацини, гараже, атељеи, друштвене просторије и склоништа.⁵²

Терасасти објекти, њих 12, били су предвиђени на простору оивиченом улицама Баштованском, Пауновом, Јосипа Славенског, Плитвичком, Бањички пут и Бахтијара Вагабзадеа. Пројектовани су у складу с падом терена и идејом да буде остварена *разноврсност у вертикалном плану различитим величинама смицања*.⁵³ Позиционирани су или самостално, или у пару, а типска ламела се састојала из два волумена са заједничком улазном партијом, из које је обезбеђен приступ за четири стана по нивоу. Форма прати терен, а и овде је акцентован виши, северни део. Од планирана 602, изграђена су само 64 стана, смештена у два објекта.⁵⁴ Као разлози за одустајање од изградње, наведени су *изузетно тежки услови и шерен*.⁵⁵

Рејонски центар је био предвиђен на узвисини, у блоку оивиченом Пауновом, Црнотравском, Макаријевом и Кокановом. Био би постављен на платформи, тако да се од њега пружа поглед у складу са падом терена. Замишљен је као центар насеља, који ће имати трг, пјачете, улицу. Пошто је примарно снабдевање становника предвиђено у склопу стамбених објеката, у центру су могли да буду реализовани атрактивнији садржаји: тржни центар, супермаркет, биоскоп, друштвени клубови, пошта, полиција, библиотека, банка, омладински клуб и друго.⁵⁶

*Реконструкција блокова између улица
Проте Матеје, Кумановске, Крунске
и Булевара краља Александра*

Стјепановић је 1982. са Димитријем Младеновићем израдио урбанистички пројекат реконструкције блокова 15 и 16 у другој месној заједници Општине Врачар, заснован на ДУП-у Булевара краља Александра (тада Револуције), усвојеном 1973.⁵⁷ Третирани блокови се налазе између улица Проте Матеје, Кумановске, Крунске и Булевара краља Александра, међусобно одвојени Улицом браће Недић.⁵⁸ Пошто припада централном градском подручју, за наведени простор је предвиђена комбинована намена, која обухвата становање, пословање, комерцијалне и услужне делатности. Де-

таљним урбанистичким планом су утврђени услови за његову реконструкцију, што је значило нову градњу у границама постојећих спратности и регулационих линија. Одређено је који објекти ће бити задржани, који срушени, као и могућа доградња постојећих објеката. Нове зграде је требало градити као *ујрађене њломбе*. Зато су као важне смернице у пројектовању истакнути поштовање физичке структуре постојећих објеката, избегавање дугих континуираних линија фасадног платна, примена различитих материјала и боја и ангажовање већег броја аутора, што би омогућило разноликост архитектонског израза. Препоручени су и материјали за фасаде: природна жута или црвена опека, бојена опека, оплата од равних плоча у боји, керамичких плочица или племенити малтер различитих боја, као и натур-бетон, али само у комбинацији са другим материјалима, док кровови треба да буду рађени од етернит плоча, бојеног лима или црепа. Стјепановић је у овим блоковима и у складу са смерницама, пројектовао три стамбене зграде.

*Стамбена зграда у
Улици браће Негућ 31*

Пројекат је датиран у новембар 1982, а инвеститор је био Орган за стамбене послове Команде одбране града Београда.⁵⁹ Зграда има приземље, четири спрата и поткровље. Од прве етаже се проширује еркерима и према улици и према унутрашњости блока, а од друге добија још један еркер бочно, према Крунској улици. У приземљу су, према улици, главни улаз и улаз у гаражу. Станови су на спратовима и у поткровљу, по два по етажи, укупно 10 трособних и троипособних. Постављени су по дубини зграде, тако да су оријентисани и према улици и према дворишту. Спратови су, од другог до четвртог, решени идентично, док први, услед недостатка бочног еркера, има нешто мању површину. У поткровљу су, због косине крова, површине основе додатно смањене. Фасада је претежно обложена фугованом опеком у жутим тоновима. Делимично на трећем спрату, као и на четвртом и на крову, примење-

не су етернит плоче браон боје, док на уличној и дворишној фасади постоје и елементи од натур-бетона, на натпрозорским гредама, ложама и међуспратним конструкцијама.

*Стамбена зграда у Улици
Проће Матеје 50*

Пројекат ове зграде датиран је у март–мај 1983. године, изграђена је 1986, а инвеститор је такође био Орган за стамбене послове Команде одбране града Београда.⁶⁰ Има приземље, три спрата и два поткровља. У њој је смештено 11 станова, једноипособних, двоипособних и трособних. Два су у приземљу, оријентисани према дворишту. Остали станови имају оријентацију и према улици и према дворишту, и смештена су по два на сваком спрату и првом поткровљу, као и један на другом поткровљу. Улаз је на уличној страни, где је, у нивоу приземља, и један локал. И улична и дворишна фасада су обрађене вештачким каменом у белој и сивој боји. Кровни венац ка улици, косе и вертикалне површине поткровља покривени су профилисаним лимом. На уличној фасади се пуне површине беле боје смењују са удвојеним прозорима уоквирени плитком лучно завршеном пластиком бојеном у сиво. Дворишна фасада има, од првог до трећег спрата, еркере на којима су смештени балкони.

*Стамбена зграда у
Улици браће Негућ 7*

Зграда је пројектована 1983, изграђена 1985, а наручилац је био исти као и за две претходно приказане.⁶¹ Реч је о троспратници са два поткровља, која због терена у паду и примене смицања, изгледа као да са уличне стране има пет нивоа, а са дворишне четири (сл. 12). Једном страном је ослоњена на постојећи објекат, док се са друге налази пролаз којим се стиже до пјачете формиране у унутрашњости блока, са које је омогућен приступ и Кумановској улици. Такво решење, које би на неколико места отворило блокове и омогућило повезивање Кумановске и Улице проте Матеје, било је предви-

Сл. 12. Изглед фасаде према унутрашњости блока, зграда у Улици браће Недића 7, око 1985. (фотографија А. Стјејановића)

ђено ДУП-ом. Главни улаз је на бочној фасади, у приземљу су локали, а станови су смештени на вишим етажама. С обзиром на то да је посреди исти инвеститор, може се претпоставити да су и овде планирани луксузнији станови. И уличном и дворишном фасадом доминирају правоугаони еркери у којима су смештени балкони и застакљени простори, највероватније дневног боравка. Још једна од упечатљивих карактеристика су четири еркера троугаоног пресека на бочној фасади, који се пружају од првог до трећег спрата. Фасада је обложена опеком беле боје, али је кров од зеленог лима, а на оградама балкона се појављују елементи бојени у жуто и зелено, док су олуци црвени, што све доприноси општем утиску полихромије.

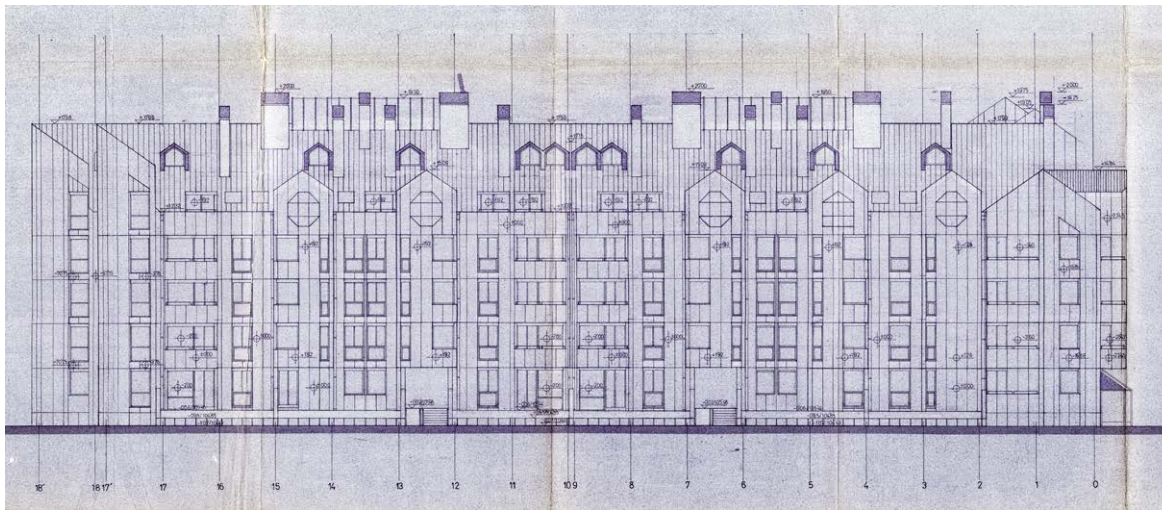
*Стамбено насеље I месна заједница
на Бежанијској коси (Блокови 49 и 60)*

Урбанистички план насеља је усвојен 1984, али је рад на његовим изменама започет већ 1985. године. Измене и допуне су се првенствено одно-

силе на повећање густине насељености, а тиме и броја станова, па је насеље грађено са 2.845 станова за 9.764 становника. Уз стамбене објекте су били предвиђени и: основна школа, две комбиноване дечје установе и центар месне заједнице, који је, поред централног, имао и два додатна пункта. Сви садржаји су позиционирани унутар групација обележених словима абецеде од А до О. Инвеститор је била стамбена задруга „Металац“, а носилац изградње пословна заједница „Имел“, у сарадњи с Архитектонским факултетом, РО „Архитектура и урбанизам“, ООУР „Центар за становање ИМС“, РО „Косовопроект“ и ОУР Пројектни биро ГРП „Напред“. Аутори идејних архитектонских решења су били запослени у тим организацијама.⁶² Стјефановић је, заједно с Петром Вуловићем, аутор осам објеката: сва четири објекта у групацији Д, по једног у групацијама А и Ц, и два у групацији Х.⁶³

Групација Д је оивичена улицама Драгише Брашована, Данила Лекића Шпанца, Вајара Живојина Лукића и Стојана Аралице. Ту су подигнуте четири троспратнице са по два поткровља и 544 стана, састављене из више ламела, са по неколико улаза. У свакој постоје станови различитих структура, од гарсоњере до четворособних. Пројекти за сва четири објекта су датирани у 1985, грађевинске дозволе издаване су током 1987, а употребне током 1990. године. Објекат Д1 се налази на адреси Драгише Брашована 9–15 и Данила Лекића Шпанца 15–19,⁶⁴ објекат Д2 на адреси Данила Лекића Шпанца 9–13 и Вајара Живојина Лукића 2–6.⁶⁵ У улицама Живојина Лукића 8–16 и Стојана Аралице 20–22 је објекат Д3 (сл. 13),⁶⁶ а у Стојана Аралице 24–26 и Драгише Брашована 17–21 Д4.⁶⁷

У групацији Х, смештеној између улица Димитрија Георгијевића Старика, Василија Ђуровића Вака и Стојана Аралице, изведено је 17 једносспратних објеката. Стјефановић и Вуловић су, током 1985, урадили пројекте за објекте Х7, на адреси Димитрија Георгијевића Старика⁶⁸ и Х8, на углу Др Теодора Бороцког 2–36 и Василија Ђуровића Вака.⁶⁹ Они су сложени од једног типа четворособног стана, основе у форми ћириличног слова Г, што омогућава да сваки стан има економско двориште

Слика 13. Истична фасада објекта ДЗ, 1986.
(извор: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, кућица 72)

у унутрашњости објекта, а испред дневних соба и трпезарије терасу окренуту ка екстеријеру. У приземљу су смештене дневне активности, на спрату спаваће собе, а у подруму економски део. У згради Х7 има 13, а у згради Х8 16 четворособних станова. Одобрење за изградњу оба објекта издато је 1987, а грађени су од 1987. до 1989. године.

Групација Ц је смештена између улица Драгише Брашована, Данила Лекића Шпанца, Николе Добровића и Стојана Аралице и састоји се из вишеспратних стамбених објеката. У њој се налазе четири зграде, од којих су Стјепановић и Вуловић израдили пројекат оне означене са ЦЗ, смештене на углу Стојана Аралице и Драгише Брашована, на адреси Стојана Аралице 28–32.⁷⁰ Одобрење за изградњу је дато 1990, а за употребу крајем 1992. године. И то је троспратница с поткровљем, са 129 станова, структуре од гарсоњере до четворособних, два локала и два склоништа, организованих у шест ламела и три улаза.

Групација А припада Блоку 60 и оивичена је улицама Николе Добровића, Партизанске авијације, Панте Тутунџића и Данила Лекића Шпанца. У њој су подигнуте четири стамбене зграде, а Стјепановић и Вуловић су, у марту 1988, урадили пројекте објекта А2, на адреси Николе Добровића 19–25

и Партизанске авијације 35–39.⁷¹ Одобрење за изградњу је издато 1988, а за употребу 1990. године. Састоји се из шест ламела и седам улаза, у којима је смештено 175 станова, структуре од гарсоњере, до четворособних.

Урбанистичким планом је била предвиђена изградња станова различитих структура, од гарсоњера до четворособних. Мање станове, од гарсоњера до трособних, требало је пројектовати у објектима висине три спрата с поткровљем, а веће, троипособне и четворособне, у породичним кућама у низу, висине једног спрата, и то тако да заузимају две етажe. Од пројеката на којима је радио Стјепановић сви, осим два у групацији Х, припадају првој групи. У архитектонском решењу и појединим мотивима који се понављају на свим објектима препознатљив је лични печат аутора, о чему су и сами писали у техничком образложењу за групацију Д, *архитектонски склопови представљају неку врсту реминисценције склопова традиционално присутних на овој територији које карактерише зајворено или полузајворено двориште. Двориште представља централни простор око кога се нижу стамбене јединице. Исте јединице и склопови формирају различите блокове и уз улаоне мотиве стварају основне услове различитости и урејо-*

знајљивости... Различитости објеката, посебан њихован улога зграда и њихова разноврсности, у сјрези са осталим условима амбијенталној обједињавања формирају специфичан лик насеља, односно блока... Калкани и посебна њажња која је посвећена њиховој обради, надовезујући се на традиционални њирисајући значају калкана, доприноси њирекознајљивости и карактеристичности објеката. Посебна пажња је посвећена организацији стамбених јединица, стамбених објеката и непосредне околине. Станови у приземљу имају индивидуалне баште, које су денивелацијом одвојене од осталих зелених површина.⁷² Оне су специфичност ових објеката. Поред њих, треба истаћи правоугаоне еркере који увек почињу од првог спрата, у којима су смештене лође, а завршени су троугаоним забатима с прозорима различитих форми, попут полукружно завршених, округлих, шестоугаоних или осмоугаоних. Још једна од упечатљивих одлика, која се појављује на фасадама окренутим ка унутрашњости блока, јесте елемент састављен из два еркера који стреме увис, а између којих су смештени полукружни

балкони. Осим објекта у групацији Ц, чија фасада је изведена црвеном опеком, и оних у групацији Х, који су обложени жутом опеком, остале зграде су беле боје, покривене или фасадном опеком или обојеним бетонским плочама.

Анализа реализованих стамбених објеката

Да би се на адекватан начин приказала анализа реализованих остварења Александра Стјепановића, дат је табеларни приказ свих објеката. Пошто би детаљном разматрању типологија могао бити посвећен посебан рад, овде су објекти подељени у најширем смислу на појединачне стамбене зграде и стамбена насеља и сврстани у две табеле. У оквиру сваке табеле су у колонама, хронолошким редом по адресама, наведени објекти. Већа насеља, попут блокова 22 и 23, Бањице и Бежанијске косе, садрже додатне колоне за различите типове објеката који у њима постоје. У редовима су подаци о њиховим основним карактеристикама, који се односе како

Појединачне стамбене зграде	Крушедолска 7/ Охридска 12	Трска 7–9	Стојана Протића 45	Николаја Гогоља 42	Ђ. Вајферга 17 и К. Станковића	Браће Недић 31	Проте Матеје 50
Интерполација	+-	+	+	-	-	+	+
Слободна изградња	-	-	-	+	+	-	-
Двотракт	+	-	-	-	-	-	-
Вишеспратница	+	+	+	+	+	+	+
Стамбене јединице у приземљу	+	+	+	+	-	-	+
Станови у приземљу са предбаштом	-	-	-	-	-	-	-
Различите структуре станова	+	+	+	+	-	+	+
Типски стан/спрат	+	+	+	+	+	+	+
Једнострана оријентација станова	+	+	+	-	-	-	+
Двострана/тространа оријентација станова	+	+	+	+	+	+	+
Проширена комуникација	+	-	-	-	-	-	-
Зонирање дан-ноћ	+	-	-	+	+	+	+
Флексибилна организација/ флексибилне преграде	+	-	-	-	-	-	-
Тераса за одмор и разоноду на крову	+	-	-	-	-	-	-
Заједничке перионице и сушионице	+	+	+	+	-	-	-
Гараже/ отворени паркинг у склопу насеља	+	-	-	+	+	+	-
Атељеи	-	-	-	+	+	-	-
Примена натур-бетона на фасади	+	+	+	+	+	-	-
Примена фасадне опеке	-	-	-	+	+	+	-
Примена керамичких плочица на фасади	-	-	-	-	-	-	-
Смицање фасада	-	-	+	-	-	-	-

Табела 1. Појединачне стамбене зграде

БЕОГРАДСКИ ОПУС АРХИТЕКТЕ АЛЕКСАНДРА СТЈЕПАНОВИЋА:
РЕАЛИЗОВАНИ ОБЈЕКТИ СТАМБЕНЕ АРХИТЕКТУРЕ (1961–1992)

Стамбена насеља															
	Андре Николића, Бањичких жртава, Темишварска и Васе Пелагића	Космајског одреда, Какањска, Снежана Хрепевник и Водице	Месна заједница у Блоку 22			Месна заједница у Блоку 23			Стамбено насеље „Бањица“			Стамбено насеље I месна заједница на Бежанијској коси (Блокови 49 и 60)			
		сви типови	1 ¹	2 ²	3 ³	1 ⁴	2 ⁵	3 ⁶	1 ⁷	2 ⁸	3 ⁹	A	Ц	Д	X
Интерполација	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Слободна изградња	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Двотракт	-	-	-	-	-	+	+	+	+	-	-	+-	+-	+-	+
Вишеспратница	+	+-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Стамбене јединице у приземљу	-	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	+	+	+	-
Станови у приземљу са предбаштом	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-	-	+	+	+	-
Различите структуре станова	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-
Типски стан/спрат	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Једнострана оријентација станова	-	+	+	+	+	-	-	+	-	-	-	+	+	+	-
Двострана/тространа оријентација станова	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Проширена комуникација	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Зонирање дан-ноћ	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Флексибилна организација/ флексибилне преграде	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Тераса за одмор и рекреацију на крову	+	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Заједничке перионице и/или сушионице	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	-
Гараже/ отворени паркинг у склопу насеља	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	+
Атељеи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	+	-	-	-	-
Примена натур-бетона на фасади	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	-	-	-	-
Примена фасадне опеке	-	+	-	-	-	-	-	-	+	+	-	+	+	-	+
Примена керамичких плочица на фасади	+	-	-	-	-	+	+	-	-	-	-	-	-	-	-
Смицање/степеновање фасада	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+	+	-	-	-	-

Табела 2. Стамбена насеља

¹ Објекти 1 и 2, веће хоризонтално оријентисане зграде.

² Објекти 3–5, мање хоризонтално оријентисане зграде.

³ Објекти 6–15, куле.

⁴ Објекти 7 и 9, четвороспратнице.

⁵ Објекти 5 и 6, десетоспратнице.

⁶ Објекти 1–4, куле.

⁷ Објекти 2.1–2.3 и 3.1–3.5, двотрактни објекти.

⁸ Објекти А1, А2–К, терасаст објекти.

⁹ Објекти 1.1–1.5, солитери.

на сам објекат тако и на појединачне стамбене јединице. Иста карактеристика разматрана је за сваки објекат, и тамо где се она појављује у табели је унет знак +, а ако је нема знак –. На неколико места појављује се ознака +–, која указује да се одређена карактеристика појављује у неким стамбеним јединицама, а у другим не. Подаци дати у табелама су прикупљени на основу увида у архивску грађу, пројектну документацију и објављену литературу, на претходним странама наведеним у напоменама за сваки објекат. У табели која се односи на појединачне стамбене зграде нису разматране оне на

адресама Славка Родића 26, Милице Српкиње 43 и Браће Недић 7, због тога што за њих, у овом тренутку, није доступна пројектна документација.

Већ подела у две табеле указује да се Стјепановићева делатност у домену стамбене архитектуре развијала у два правца, који подразумевају појединачне стамбене зграде и стамбена насеља, у оквиру којих су пројектовани различити типови објеката. Ако се резултатима приказаним у Табели 1 придруже и три неразматрана објекта, уочава се да је Стјепановић практично у подједнакој мери пројектовао интерполиране и слободностојеће објекте (5 : 5), док

се у случају насеља радило искључиво о слободној изградњи. У три највећа комплекса, месним заједницама у блоковима 22 и 23 и стамбеном насељу *Бањича*, присутна су по три типа објекта, у складу с претходно задатим урбанистичким условима, а подразумевају куле и по два типа хоризонтално оријентисаних објеката, већих и мањих габарита. Стјепановићев опус је првенствено остварен у домени колективног становања, са изузетком виле у улицама Ђорђа Вајферта и Корнелија Станковића. Међутим, ни она није била намењена једнопородичном становању, већ се радило о двојној кући. Истовремено, у његовом опусу су, ако се изузму поменута вила и објекти у групацији X у блоку 49, готово искључиво присутне вишеспратнице у којима су пројектовани станови различитих структура, решавани типски, било на нивоу појединачног стана било на нивоу спрата. То указује на пажљиво разматрање унутрашње организације стамбене јединице и њено усклађивање с потребама станара и захтевима савременог живота, што вероватно представља најзначајнији допринос који су домаћој стамбеној архитектури дали Стјепановић и његови сарадници. Томе у прилог говоре многе појединости, почевши од тога да се једнострано оријентисани станови појављују у малом броју, јер су избегавани колико год је то било могуће. Организација унутрашњег простора може и треба да се анализира од почетних до крајњих пројеката, са уважавањем захтева времена у којем пројекти настају. Почевши од најранијих објеката, са изузетком дипломатског насеља у блоку између улица Андре Николића, Бањичких жртава, Темишварске и Васе Пелагића, за које је и у пројектној документацији наведено да је рађено ван прописаних стандарда, уочава се поштовање норми у вези са садржајем и квадратуром, унапред дефинисаних актуелном стамбеном политиком.⁷³ Међутим, иако се јасно поштују установљене норме и пројектни задатак, већ од стамбене зграде у улицама Крушедолској 7 и Охридској 12, уочљиво је промишљање аутора о томе како да корисницима омогуће што пријатније становање. Реч којом би се најбоље могло окарактерисати такво настојање је *флексибилност*. Имајући у виду ограничену и унапред пропи-

сану квадратуру за одређени број станара, Стјепановић и његови сарадници од најранијих пројеката уводе флексибилне и покретне преграде (стаклена врата, хармоника врата и слично), које омогућавају да се простори унутар стана спајају и раздвајају у складу с потребама станара. Такав приступ достиже врхунац у пројектима за Блок 23, где је омогућено и да се спаваће собе споје са дневним боравком или међусобно, о чему је већ било речи. Другу важну карактеристику представља однос према породичном столу, односно трпезарији. Према неким ауторима, управо би постојање трпезарије, као централног простора око којег се групишу остале просторије у стану, могло да буде посебна карактеристика која чини *београдски стјан*, а која се појављује у међуратној архитектури како Београда тако и других градова у Србији.⁷⁴ Међутим, трпезарија као засебан простор готово потпуно нестаје у становима пројектованим у првим годинама након Другог светског рата.⁷⁵ С променама које долазе услед побољшаних финансијских могућности и мање строгих норми од средине 1950-их година, поново се разматра унутрашња организација стана, а место породичног стола посебно се разматра.⁷⁶ Појављује се проширена комуникација, у оквиру коју место налази трпезаријски сто и на тај начин се обезбеђује заједнички простор и за друге породичне активности. Њено увођење заговара један од Стјепановићевих професора, Мате Бајлон, од 1957. године,⁷⁷ а Александар Стјепановић и Божидар Јанковић је примењују већ у свом првом заједничком пројекту, у стамбеној згради у улицама Крушедолској 7 и Охридској 12. Промишљања о породичном столу присутна су од тада па надаље у свим Стјепановићевим пројектима. Он увек постоји, а позициониран је у зависности од програмског задатка и предвиђене квадратуре. Врло често је простор за ручавање, као на пример у блоковима 22 и 23, покретним преградама одвојен од дневне собе и/или кухиње, што омогућава да се ти простори споје у случају потребе. Већ у време настанка Стјепановићеве архитектуре, савременици су сматрали да решења која су примењена у блоковима 22 и 23 представљају *дојринос развоју основе стјана и дојринос*

не само за *стамбену изградњу Новог Београда већ и за стамбену архитектуру уопште*.⁷⁸ Према Ивици Млађеновићу, однос према породичном столу, а самим тим и унутрашњој организацији стана, свој врхунац достигао је на Бањици, где је постављен централно, а сви остали садржаји се дешавају око њега, односно у *тај њпростор сјјечу се сви њуџеви*. Млађеновић је истакао и да, по његовом мишљењу, у београдској архитектури није пројектован *садржајнији стан* него на Бањици, истовремено се питајући зашто се *до њако рационалној решења* дошло тек 1970-их година.⁷⁹ Треба истаћи и да су зонирање дан-ноћ и груписање на приватно-јавно присутни практично у свим Стјепановићевим пројектима, сем у случајевима кад структура и квадратура стана (гарсоњера или једнособан стан) то онемогућавају. Посвећеност пројектовању што удобнијег и пријатнијег простора за станаре показује и то што је пројекат стана за типске стамбене зграде, који је Стјепановић израдио са Божидаром Јанковићем, Михаилом и Горданом Наслас, објављен у публикацији *Пројекти сграђених стамбених зграда* из 1962, један од малобројних који не смешта кревет за једног од чланова породице у дневну собу.⁸⁰ Још једна важна одлика Стјепановићеве архитектуре је функционалност, која се огледа у промишљању и флексибилности стамбених јединица, на коју је он концентрисан од најранијих пројеката. Томе је свакако допринела чињеница да су му професори и ментори, а затим и колеге, били Мате Бајлон и Бранко Алексић, чији је рад, и практични и теоријски, умногоме обележило управо промишљање о најбољим решењима основе стана. Зато не чуди да је његова архитектура, а посебно они пројекти који су настали у сарадњи са Божидаром Јанковићем и Браниславом Караџићем, окарактерисана као пример *уџилићарне филозофије њројектовања станова*,⁸¹ а станови које су пројектовали као *нека од најбољих решења које је дала њзв. београдска школа становања, станови који у условима њројектовања друштвеној стана за њејознајној корисника, сведеним на основни стамбени минимум, њревазилазе њедостатке функционалним решењима у најбољем маниру занатла архитектуру*.⁸²

Поједине одлике пројектованих стамбених јединица и објеката директно су условљене временом у којем настају. Тако се у ранијим пројектима, до почетка 1970-их година и са само три каснија изузетка, појављују заједничке перионице и сушионице веша. Друге заједничке просторије, попут подрумских остава за станаре, гаража, просторија кућног савета и слично, појављују се у складу с програмским задатком. Чини се потребним скренути пажњу на још два феномена, који су идентификовани у само два случаја. Први је заједничка тераса за одмор и рекреацију, која је смештена на равном крову зграде и која постоји код два најранија пројекта, у блоку између улица Андре Николића, Бањичких жртава, Темишварске и Васе Пелагића и затим у улицама Крушедолској 7 и Охридској 12, а након тога се потпуно губи из Стјепановићевог опуса. Други феномен је смештање стамбених јединица у приземље, с прикљученом предбаштом. Такво решење појавило се први пут у Блоку 23 и било је предвиђено урбанистичким условима. Исти приступ Стјепановић и Вуловић примењују касније у стамбеном насељу на Бежанијској коси где, како је наведено у техничком опису објеката, предбаште заправо чине компензацију за смештање стамбеног простора у непопуларни приземни ниво, а предвиђено зеленило треба да обезбеди приватност станара у односну на околину.

На основу приказаног се може потврдити оно што је сам Стјепановић истакао као три најважнија елемента при пројектовању сваког објекта: усклађеност с временом у којем настаје, као и простором за који настаје, заједно с постављеним програмским задатком.⁸³ То је очигледно и када се разматра спољашња обрада изведених објеката. Као што се из табела види, на већини су фасаде решене применом натур-бетона, са фасадном опеком или без ње, а у неколико случаја и у комбинацији с керамичким плочицама. Тек од средине 1980-их натур-бетон се губи са Стјепановићевих фасада, прво у зградама на Врачару, где је ДУП-ом, како је већ поменуто, јасно наведено да се он може примењивати само у комбинацији са другим материјалима, а затим и на Бежанијској коси, где су све

фасаде решене или применом опеке или облогом од бојених бетонских плоча. То указује да Стјепановић увек остаје у блиском односу са духом времена у којем његова архитектура настаје. О томе је, а поводом решења Блока 23, говорио један од његових најближих сарадника Божидар Јанковић. Он је истакао да Блок 23 у ширем смислу припада модерни, а ближе тенденцијама које су се у оквиру ње развиле током 1960-их, а које подразумевају *тенденције ка бољашњој употреби пластичних елемената, бољашњој употреби дејала, наглашавању форме и другим процесима којима се унеколико вршио обрнути процес онемо који је учинио А. Лос скидајући орнаменте и украсе са кућа. Припадајући тим токовима стамбени објекти у Блоку 23 имају јасно рашчлањене волумене са наглашеним пластичком која, исцртавајући поједине њене делове, врши истовремено њихову структурализацију која је у непосредној вези са укупном структуром куће*. Јанковић је још додао: *Веровање у истину као вредносну категорију водило [је] ка томе да се материјали структуре не сакривају, већ напратив, учине видљивим и претворе у естетски феномен, да се природни материјали што више употребљавају у свом основном виду, водило је ка једној широкој употреби такозваној напур-бетона и као снажној ликовној средству*.⁸⁴ Наведени Јанковићев цитат чини добар увод за разматрање о узорима Стјепановићеве архитектуре, а којима су се бавили и претходни истраживачи. Ђорђе и Сања Алфировић су блокове 22 и 23 довели у везу са идејама брутализма, како због примене бетона на фасадним површинама тако и због јасног истцања структуре објекта и на фасадном платну и у основи. Пишући о архитектури Стојана Максимовића и Бранислава Јовина, навели су да су обојица током 1960-их година, преко часописа *L'Architecture d'Aujourd'hui* и *Japan Architect* дошли у контакт с архитектуром у Бразилији и Јапану. У томе су видели могући узор за појаву бруталистичких принципа код ове двојице архитеката, мада без посебног интересовања за њихово теоријско тумачење.⁸⁵ Исти утицаји се у случају Александра Стјепановића могу потврдити као тачни с обзиром на то да је

сам архитекта, у разговору с ауторком овог рада, као посебно значајан навео управо часопис *Japan Architect* и јапанску архитектуру, за коју сматра да поштује традицију, али је истовремено у складу с временом у којем настаје.⁸⁶ Поред тога, свакако би требало имати у виду и разматрања о Стјепановићевој архитектури у оквирима структурализма и концепта *синтезе*. Александар Игњатовић одређује *синтезу* као *свесно инсистирање на уметничко-скулптуралском обликовању, која је била производ оштре тенденције за хуманизовањем изражене окружја... у којој су заједно местом заузели различити форми, визура и употребљених материјала, те скулптуралности у изражавању и тумачењу дела, већ и дословно садржајно урбаном окружењу, оштрењеној слободно израженим скулптурама као и делима ликовне уметности и експерименталних стамбених зграда*, и препознаје је у блоковима 22 и 23,⁸⁷ али је она свакако приметна и у решењу стамбеног насеља Бањица. У раду који је настао у сарадњи Игњатовића са Даницом Стојиљковић, *синтеза* се доводи у везу са структурализмом.⁸⁸ Иако аутори не наводе Стјепановићева дела као пример архитектуре структурализма, његове одлике се могу препознати у решењу стамбеног насеља Бањица, првенствено у терасастим објектима, који би свакако остављали далеко упечатљивији утисак да су у потпуности реализовани.⁸⁹ Зато и не чуди што Даница Стојиљковић, у свом докторату посвећеном управо структурализму у архитектури Југославије, Бањицу карактерише као *посебан искорак у београдској стамбеној архитектури*, а у вези с пажљиво промишљеним односом између архитектуре и терена на којем се она остварује.⁹⁰ У већ поменутом раду, Ивица Млађеновић пореди Бањицу са Ле Корбизјеовим *Хабитатом*, наводећи да брзо нас освајају зналачки балансиране масе у скупинама које се *стежу, шире, уздижу, покрећу, расту, ломе у тисућама сјенки*.⁹¹ Наведено јасно указује на то да се Стјепановићева промишљања о архитектури, а затим и његова практична делатност, све време крећу у оквирима актуелних међународних струјања, која затим бивају прилагођена локалним потребама.

Закључак

Као што је наведено на почетку, циљ овог рада је био да се на једном месту опишу и укратко представе стамбени објекти и комплекси реализовани у Београду, а чије пројекте је, самостално или у тиму, израдио Александар Стјепановић. Детаљнија анализа која је дата у последњем поглављу, у склопу које су разматране различите карактеристике изведених објеката, како форме тако и унутрашње организације стамбених јединца, иницираће, надамо се, даља, детаљна и комплетна истраживања Стјепановићеве архитектуре. Потреба за тим је неупитна када се има у виду да Александар Стјепановић спада међу најплодније ствараоце стамбене архитектуре Београда у другој половини 20. века. Период односно контекст у којем Стјепановићева архитектура настаје можда се најбоље може описати речима Дарка Марушића из 1975. године: *Архитектура се нашао пред једним од њених задатака и искушења. Он гради животној средини у веома сложеним условима које му намеће време у коме живи и ствара.*⁹² Пред тим искуше-

њем, како се види из претходно изложеног, Стјепановић се трудио да увек има на уму чињеницу да ствара простор нечијег дома, у којем човек треба да се осећа пријатно, слободно и сигурно, што је приступ који није увек био остварив у време масовне стамбене изградње. Његов посебан однос према унутрашњој организацији простора препознали су већ његови савременици, истичући га као важан допринос стамбеној архитектури. Релацију према времену и простору у којем ствара, како је такође поменуто, као посебно важне истиче и сам Стјепановић. Због тога се, посебно имајући у виду велика стамбена насеља која су реализована крајем 1960-их и током 1970-их година, на врхунцу Стјепановићевог стваралаштва, заиста може рећи да је он градио животну средину, а не само простор у којем ће анонимни корисник испунити своју основну потребу за становањем.

Др Ангелина Ж. Банковић,
историчар уметности,
Музеј града Београда
angelina.bankovic@mgb.org.rs

НАПОМЕНЕ:

- 1] Маневић 2008а: 356; 2008б: 384–385; Богуновић 2005: 1092–1094; Јовановић 2019: 35–58. Део Стјепановићевог опуса је представљен и на изложби организованог у Музеју модерне уметности у Њујорку, под називом *Towards a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948–1980*, као и на изложби *Српска архитектура 1900–1970*, одржаној у Музеју савремене уметности у Београду 1972. године: Stierli and Kulić 2018; Manević i dr. 1972.
- 2] Бркић 1992: 294–297; Алфиревић и Симоновић Алфиревић 2014: 11–13; 2015: 7–15; <https://aas.org.rs/stjepanovic-aleksandar-biografija/>; <https://www.arhivamodernizma.com/autori/aleksandar-stjepanovic/> [6. 2. 2024].
- 3] Изузетак чине стамбени комплекси, где је било речи и о додатним садржајима, као њиховом неизоставном делу.
- 4] У Београду је Стјепановић аутор или коаутор и следећих објеката: Факултета драмских уметности у Булевару уметности 20, доградње Економског факултета у Каменичкој 6, Цркве Свете Тројице – Христова пентекостална црква (ентеријер) у Симиној 8, некадашње Британске читаонице (ентеријер) у Улици кнеза Михаила 45, Банка *Societe Generale* (сада ОТП) у Булевару Зорана Ћинђића 44, рачунског центра „Метал сервиса“ (ентеријер), као и Филозофског факултета у Новом Саду.
- 5] Биографски подаци су преузети из реферата поводом избора у звања на Архитектонском факултету арх. Стјепановића, а делом и из његове приватне документације. Види и: Маневић 2008а: 356; 2008б: 384–385; Богуновић 2005: 1092–1094; Јовановић 2019: 38, 54.
- 6] Bajlon 1984: 142. За више о стамбеној изградњи пре 1960-их година погледати: Милашиновић Марић 2017: 70–76, 114–145.
- 7] Bajlon 1975: 28.
- 8] Vujović 1984: 118–119; Đorđević 1984: 28.
- 9] Đorđević 1984: 35.
- 10] Vujović 1984: 118–119.
- 11] Đorđević 1984: 28–29, 32, 35.
- 12] Bajlon 1984: 142.
- 13] Đorđević 1984: 32.
- 14] Bajlon 1975: 34, 37–39; Aleksić 1984: 123–125.
- 15] ИАБ, СГБ, 233-2-62. Исти инвеститор је 1962. на адреси Крушедолска 3 и Охридска 6, уз већ постојећи објекат, отпочео зидање практично истоветне зграде, за коју су пројекат радили Богдан Ћосић и Софија Вујанац-Боровница: ИАБ, СГБ, 356-1-66.

- 16] Jovanović 2019: 45; Весковић и Јовановић 2018: 44.
- 17] ИАБ, СГБ, 23-1-61 и 23-2-61.
- 18] ИАБ, СГБ, 458-5-62.
- 19] ИАБ, СГБ, 434-10-64.
- 20] У архиви ГО Раковица није пронађена техничка документација, па је зграда представљена на основу теренског истраживања и података сачуваних у документацији А. Стјепановића.
- 21] Подаци су наведени у једном од уговора с власницима парцела, који је сачуван у документацији зграде у Николаја Гогоља 42. До тренутка када је овај рад морао бити предат, у архиви ГО Раковица није пронађена техничка документација, па је зграда представљена на основу теренског истраживања и података сачуваних у документацији А. Стјепановића.
- 22] Текстурални део плана је сачуван је у архиви Урбанистичког завода, под називом *Рејулациони план ојшћине Чукарица*, а усвојен је 1962: *СЛГБ* 11/62.
- 23] Техничка документација о изградњи ових објеката се чува у архиви ГО Раковица. До тренутка када је овај рад морао бити предат, ауторки је био омогућен увид у документацију осам објеката, на основу чега је било могуће установити колико типова објеката је пројектовано и подигнуто, али је за комплетну анализу неопходан увид у сву документацију.
- 24] Видети нпр. документацију за објекат у Улици Космајског одреда 4.
- 25] Зграде на адреси Космајског одреда 1 и Какањска 2, угао са Гусларском нису сврстане ни у један од наведених типова. Објекат на адреси Космајског одреда 1 је грађен касније, грађевинска дозвола је одобрена 1977. године. Види и: *Grupa stambenih objekata u Ulici osmoj novoj u Rakovici u Beogradu* (1975): bez paginacije.
- 26] Зграде на адреси Снежане Хрепевник 41, 59 и 52 нису сврстане ни у један од наведених типова, а она на броју 33 је обележена као тип 1а+2а. Инвеститор је у том тренутку СУОР „Хидротехника“, којој је 1976. припојена СЗ „Комфор“.
- 27] Техничка документација о изградњи Блока 22 је сачувана у: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22. Види и: Aleksić 1975: 54–55; Jovanović 2019: 40–46; Весковић и Јовановић 2018: 43–44; Đorđević 1984: 32; Janković i Karadžić 1972: 134–136.
- 28] Čertić 1998: 6–7.
- 29] У пројектној документацији су објекти обележени бројевима. Веће хоризонталне зграде носе бројеве 1 и 2, мање бројеве 3–5, а куле 6–15.
- 30] Технички извештај за Блок 22, ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22, к1; *Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu* (1972): 5; Stjepanović i Jovanović, 1976: 5; Čavdarević 1978: 59; Janković i Karadžić 1972: 135–136.
- 31] *Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu* (1972): 7–9; Čertić 1998: 7; Janković i Karadžić 1972: 138–142.
- 32] Čavdarević 1978: 60–61. Помиње се и бројка од 1.159 станова: Đoković 1972: 251.
- 33] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22, к28.
- 34] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22, к53.
- 35] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 22, к1, друга примопредаја. Види и: Janković i Karadžić 1972: 136.
- 36] Техничка документација о изградњи Блока 23 је сачувана у: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23. Види и: Aleksić 1975: 57–58; Janković i Karadžić 1972: 134–137; Jovanović 2019: 40–46; Весковић и Јовановић 2018: 43–44.
- 37] Čertić 1998: 13–18.
- 38] Stjepanović i Jovanović, 1976: 7–8, 11; *Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu* (1972): 10–12, 14–17; Čertić 1998: 19; Čulafić 1978: 28–32; Janković i Karadžić 1972: 137–142. Објекти су обележени бројевима: 1–4 (куле), 5 и 6 (десетоспратнице), 7 и 9 (четвороспратнице). Бројем 8 је био означен самачки хотел, од чије изградње се брзо одустало. За појединачне објекте, по типовима, види нпр: ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23, к1, 25, 28, 62.
- 39] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23, к83 и 84; Matić 1978: 48.
- 40] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23, к88 и 90.
- 41] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 23, к92, 94, 96 и 98.
- 42] Техничка документација је сачувана у архиви ГО Чукарица.
- 43] ИАБ, СГБ, 125-26-70; *Dvojna porodična kuća u Ulici Ognjena Price u Beogradu* 1975: bez paginacije.
- 44] ДУП из 1970. је детаљно приказан у: Mendelson i Lukić 1970: 8–13. Додатни садржаји су делом дефинисани ДУП-ом, а касније додатно разрађени. Види: ИАБ, СГБ, к17/77; Đukić 1972: 148–151; 1973: 64; Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 18, 20–25;
- 45] Конкурс је објављен у: *Izgradnja* 5 (1971): 70, а приказ прво-награђеног решења у: Aleksić 1975: 74–75; Drnjaković, Karadžić i Stjepanović 1972: 8–24; Mendelson 1975: II–IV.
- 46] Види први ДУП, као и: Đukić 1972: 151; 1973: 64, 68; Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 18, 24–25, 32;
- 47] Томе је претходило усвајање *Измене и допуне ДУП-а насеља 'Бањица'*, чији текст је у склопу главног архитектонско-грађевинског пројекта за објекат А1: МГБ, Ур_16936. Види и: Petrović 1979: 25; Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 30; Veljković-Živić i Stojanović 1998: 22.
- 48] У техничкој документацији су обележени бројевима од 1.1. до 1.5. У ИАБ је сачувана непотпуна документација за три солитера, чија изградња је одобрена и започета 1975: ИАБ, СГБ: к17/77 (солитер 1.2), к483/75 и 466/77 (солитер 1.3) и к485/75 (солитер 1.5). Види и: Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 22–23; Uzelac, Kržić i Velisavljević 1988: 22; Mendelson 1975: IX; Velisavljević 1978: 87–88.
- 49] Petrović 1979: 27, 32–33; Velisavljević 1978: 94.
- 50] Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 29–32.
- 51] *Истито*: 21–22, 26, 31; Đukić 1972: 151–153; 1973: 70; Mendelson 1975: IV–V. У ИАБ је сачувана само документација за објекат 2.1, који је изграђен у првој етапи и чија је изградња одобрена 1974: ИАБ, СГБ, к17/77. Друга два објекта су обележена као 2.2 и 2.3, а двотрактни објекти друге етапе бројевима од 3.1 до 3.5.
- 52] Uzelac, Kržić i Velisavljević 1988: 23.
- 53] Đukić 1973: 72.
- 54] Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 23. У МГБ се чува главни архитектонско-грађевински пројекат за један од два саграђена објекта, А1: МГБ, Ур_16936, као и идејни пројекат за објекат Б, у склопу којег је дата ситуација треће етапе, са 12 објеката, означених словима абецеде од А1, А2, преко Б до К: МГБ, Ур_16937.

- 55] Uzelac, Kržić i Velisavljević 1988: 22; Uzelac i Kržić 1978: 95–96; Mendelson 1975: XII.
- 56] Velisavljević 1978: 87; Đukić 1973: 72; Stjepanović i Vučković-Sarap 1976: 23–24, 32. Изградња додатних садржаја махом није реализована.
- 57] Одлука о Детаљном плану Булевара револуције, СЛГБ бр. 15/73.
- 58] Текстуални део плана се налази у документацији А. Стјепановића. Види и: Mladenović 2016: 98–99.
- 59] Главни архитектонско-грађевински пројекат је сачуван у архиви ГО Врачар.
- 60] *Истио*.
- 61] До тренутка када је овај рад морао бити предат, у архиви ГО Врачар није пронађена пројектна документација, па је зграда представљена на основу теренског истраживања и података сачуваних у документацији А. Стјепановића.
- 62] У МГБ се чува текстуални део *Измена и дојуна*: Ур_16953. У ИАБ је сачуван пројектни задатак из 1984, где су наведена имена аутора по групацијама: Ц, Д (А. Стјепановић); А, Ц, И (Ш. Ковачевић); А, Б, Ц (Ф. Бајлон); Г, Н, И (М. Чанак); Х, Л, М (Ф. Бајлон и А. Стјепановић): ИАБ, СО Нови Београд (фонд 22), Блок 49, к84. Види и: Милашиновић-Марић 1999: 55; Mladenović 2016: 100–105; 261–262.
- 63] У техничкој документацији су и Стјепановић и Вуловић потписани самостално за по два објекта у блоку Д, Стјепановић за Д3 и Д4, а Вуловић за Д1 и Д2, али су, према усменом сведочењу А. Стјепановића, заједно радили на сва четири објекта.
- 64] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к56.
- 65] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к65.
- 66] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к71 и 72.
- 67] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к84.
- 68] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к190.
- 69] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к192.
- 70] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к43.
- 71] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 60, к6–8.
- 72] ИАБ, СО Нови Београд, Блок 49, к65.
- 73] Kostadinović 1993: 43–60.
- 74] Алфиревић и Алфиревић 2013: 41–47; Baylon 1975: 23–24. За дискусију о томе да ли уопште постоји категорија која би могла да представља нешто што је карактеристичан *београдски стјан*, погледати и: Ignjatović 2012a: 424–425.
- 75] То је донекле и разумљиво, имајући у виду јаку стамбену кризу са којом се Београд суочио. Трпезаријски сто је смештан у кухињу, која је понекад била већих димензија и преузимала улогу дневне собе, такозвана стамбена кухиња, а понекад и у собу. За дискусију о томе погледати на пример радове који су објављивани у листу *20. октобар*: Najman 1947: 4; Maksimović 1947: 2; Borisavljević 1947a: 2; 1947b: 2; као и: Baylon 1975: 25.
- 76] Baylon 1975: 28–30, 32–33.
- 77] *Нав. дело*: 25.
- 78] Baylon i Baylon 1983: 32.
- 79] Mladenović 1976: 11.
- 80] Baylon 1975: 27.
- 81] Весковић и Јовановић 2018: 44.
- 82] Jovanović 2019: 45.
- 83] Из разговора који је ауторка рада водила са А. Стјепановићем, 22. фебруара 2024.
- 84] Бркић 1992: 294.
- 85] Alfirević i Simonović Alfirević 2017: 322, 325.
- 86] Из разговора који је ауторка водила са А. Стјепановићем, 22. фебруара 2024, током којег јој је показао примерке часописа у својој библиотеци.
- 87] Ignjatović 2012b: 704–705. За више о томе како концепт *синтeze* настаје у складу са датим историјским и политичким тренутком, као и о улози коју је у томе имала архитектура видети: *Истио*: 704–706.
- 88] Stojiljković i Ignjatović 2019: 860–862.
- 89] О терасастим објектима као примеру структурализма у архитектури види: *Нав. дело*: 862.
- 90] Стојиљковић 2017: 314.
- 91] Mladenović 1976: 11.
- 92] Marušić 1975: 6.

ЛИТЕРАТУРА:

- Aleksić, B. (1975), Konkursni stan, *Arhitektura Urbanizam* 74–77 (Београд): 43–84.
- Aleksić, B. (1984), Konkursi – doprinos organizaciji i fizionomiji stana, *Izgradnja* 9–10, poseban broj pod nazivom 40 godina izgradnje Beograda (Београд): 123–132.
- Алфиревић, Ђ. и Симоновић Алфиревић, С. (2013), Београдски стан, *Архитектура и урбанизам* 38 (Београд): 41–47.
- Алфиревић, Ђ. и Симоновић Алфиревић, С. (2014), Двотрактни склоп у стамбеној архитектури Србије, *Архитектура и урбанизам* 39 (Београд): 7–16.
- Алфиревић, Ђ. и Симоновић Алфиревић, С. (2015), Типологија двотрактних склопова у вишепородичном становању, *Архитектура и урбанизам* 40 (Београд): 7–15.
- Alfirević, Đ. i Simonović Alfirević, S. (2017), Brutalism in Serbian Architecture: Style or Necessity?, *Facta Universitatis: Architecture and Civil Engineering* 15/3 (Niš): 317–331.
- Baylon, M. (1975), Stan u Beogradu, *Arhitektura Urbanizam* 74–77 (Београд): 23–42.
- Baylon, M. (1984), Stambena izgradnja u Beogradu, *Izgradnja* 9–10, poseban broj pod nazivom 40 godina izgradnje Beograda (Београд): 133–146.

- Baylon, M. i Baylon, F.** (1983), Stan u Novom Beogradu, *Izgradnja* 11–12 (Beograd): 25–35.
- Bogunović, S.** (2005), *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka II*, Beograd: Beogradska knjiga.
- Borisavljević, M.** (1947a), Najmanji i najjeftiniji stan sa više udobnosti, *20. oktobar*, 18. jul: 2.
- Borisavljević, M.** (1947b), Problem racionalnog stana, *20. oktobar*, 11. jul: 2.
- Бркић, А.** (1992), *Знакови у камену*: Српска модерна архитектура 1930–1980, Београд: Савез архитеката Србије.
- Velisavljević, B.** (1978), Projektovanje i izgradnja solitera na Banjici I, *Izgradnja* 12 (Beograd): 87–94.
- Veljković-Živić, Lj. i Stojanović, T.** (1998), Izgradnja velikih stambenih naselja u Beogradu Banjica i Cerak-vinogradi, *Izgradnja* 11–12 (Beograd): 21–29.
- Весковић, И. и Јовановић, Ј.** (2018) Изградња блокова 21, 22, 23 Централне зоне Новог Београда и њихов значај у оквиру културног наслеђа Београда, *Наслеђе XIX* (Београд): 35–51.
- Vujović, K.** (1984), Neka obeležja posleratne stambene izgradnje u Beogradu, *Izgradnja* 9–10, poseban broj pod nazivom *40 godina izgradnje Beograda*: 117–122.
- Grupa stambenih objekata u Ulici osmoj novoj u Rakovici u Beogradu (1975), *Arhitektura Urbanizam* 74–77 (Beograd): bez paginacije.
- Dvojna porodična kuća u Ulici Ognjena Price u Beogradu (1975), *Arhitektura Urbanizam* 74–77 (Beograd): bez paginacije.
- Drinjaković, S., Karadžić, B. i Stjepanović, A.** (1972), Prikaz prvonagrađenog rada na konkursu za idejno rešenje stambenih objekata u naselju „Banjica“, Beograd, *Izgradnja* 5 (Beograd): 8–24.
- Đoković, M.** (1972), Izgradnja stambenih objekata u bloku 22, Novi Beograd, *Stan i stanovanje*, posebno izdanje časopisa *Izgradnja* (Beograd): 251–260.
- Đoković, M.** (1974), Izgradnja stambenog bloka 22 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 7 (Beograd): 18–28.
- Đorđević, A.** (1984), Urbanističko planiranje Beograda u periodu brzog rasta, *Izgradnja* 9–10 (Beograd): 27–38.
- Đukić, V. M.** (1973), Priprema izgradnje naselja „Banjica“ u Beogradu, *Izgradnja* 12 (Beograd): 64–72.
- Đukić, M.** (1972), Stambeno naselja „Banjica“ u Beogradu, *Stan i stanovanje*, posebno izdanje časopisa *Izgradnja* (Beograd): 148–161.
- Ignjatović, A.** (2012a), Mit o trojanskom konju: „Beogradska škola arhitekture“, u *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek – Realizmi i modernizmi oko hladnog rata*, tom II, ur. M. Šuvaković, Beograd: Orion Art: 421–426.
- Ignjatović, A.** (2012b), Tranzicija i reforme: arhitektura u Srbiji 1952–1980, u *Istorija umetnosti u Srbiji XX vek – Realizmi i modernizmi oko hladnog rata*, tom II, ur. M. Šuvaković, Beograd: Orion Art: 689–710.
- Janković, B. i Karadžić, B.** (1972), Izgradnja blokova 22 i 23 u Novom Beogradu, *Stan i stanovanje*, posebno izdanje časopisa *Izgradnja* (Beograd): 134–147.
- Jovanović, J.** (2019), *Arhitekta Aleksandar Stjepanović*, u: 14. Beogradska internacionalna nedelja arhitekture, ur. Ivanović Vojvodić, J., Prodanović Jovović, D. i Sarić, R., Beograd: Društvo arhitekata Beograda: 35–58.
- Kostadinović, S.** (1993), Razvoj stambene politike i modeli ostvarivanja stambene izgradnje, Beograd: CIP „Veletelna“.
- Maksimović, B.** (1947), O izgradnji novih stanbenih kompleksa u Beogradu, *20. oktobar*, 31. januar: 2.
- Маневић, З.** (2008a), *Александар Свјетјановић*, у Лексикон неимара, ур. З. Маневић, Београд: Грађевинска књига: 356.
- Маневић, З.** (2008b), *Јанковић, Караџић, Свјетјановић*, у Лексикон неимара, ур. Маневић, З., Београд: Грађевинска књига: 384–385.
- Maneвић, Z. i dr.** (1972), *Srpska arhitektura 1900–1970*, Beograd: Muzej savremene umetnosti.
- Marušić, D.** (1975), Uvodna reč, *Arhitektura urbanizam* 74–77 (Beograd): 6–7.
- Matić, B.** (1978), Osmogodišnja škola u bloku 23 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 10 (Beograd): 48–51.
- Mendelson, A.** (1975), O naselju Banjica u Beogradu – Transformacija detaljnog urbanističkog plana, *Urbanizam Beograda* 31 (Beograd) – poseban prilog.
- Mendelson, A. i Lukić, M.** (1970), Detaljni urbanistički plan naselja „Banjica“, *Urbanizam Beograda* 10 (Beograd): 8–13.
- Милашиновић-Марић, Д.** (1999), Београдска архитектура последњих деценија двадесетог века, *Архитектура и урбанизам* 6 (Београд): 51–65.
- Милашиновић-Марић, Д.** (2017), *Полејне његесје у српској архитектури*, Београд: ОрионАрт : Факултет техничких наука у Косовској Митровици.
- Mladenović, D.** (2016), *Oblikovanje prostora*, Beograd: Dimitrije Mladenović : ADOC engineering : Arhitektonski fakultet.
- Mladenović, I.** (1976), Najnovija dostignuća beogradske stambene arhitekture, *Čovjek i prostor* 274 (Zagreb): 8–12.
- Najman, J.** (1947), Problem stanbenog minimuma – diskusija po pitanju izgradnje 2.000 stanova, *20. oktobar*, 24. januar: 4.
- Petrović, E.** (1972), Stambeno naselje „Banjica“ u Beogradu, *Izgradnja* 9 (Beograd): 23–35.
- Prikaz blokova 22 i 23 u Novom Beogradu (1972), *Izgradnja* 8 (Beograd): 5–17.

- Stierli, M. and Kulić, V. (2018), *Toward a Concrete Utopia: Architecture in Yugoslavia 1948–1980*, New York: The Museum of Modern Art.
- Stjepanović, A. i Vučković-Sarap, A. (1976), Izgradnja naselja „Banjica“, *Izgradnja* 12 (Beograd): 17–32.
- Stjepanović, A. i Jovanović, M. B. (1976), Stambeni blokovi 22 i 23 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 12 (Beograd): 3–13.
- Стојиљковић, Д. (2017), *Структурализам у архитектури Југославије у периоду од 1954. до 1980. године*, докторска дисертација, Архитектонски факултет, Универзитет у Београду.
- Stojiljković, D. i Ignjatović, A. (2019), Towards an authentic path: Structuralism and Architecture in Socialist Yugoslavia, *The Journal of Architecture* 24/6 (London): 853–876.
- Čertić, Ž. (1968), Prikaz nagrađenih radova opšte jugoslovenskog anonimnog konkursa za arhitektonsko rešenje stambenih i pratećih objekata u blokovima 22 i 23 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 10 (Beograd): 5–19.
- Čulafić, D. (1978), Izgradnja stambenog bloka 23 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 10 (Beograd): 28–37.
- Uzelac, J. i Kržić, Z. (1978), Projektovanje i izgradnja Stambenog naselja Banjica II, *Izgradnja* 12 (Beograd): 95–102.
- Uzelac, J., Kržić, Z. i Velisavljević, B. (1988), Projektovanje i izgradnja Stambenog naselja Banjica I i II, *Izgradnja* 11–12 (Beograd): 22–26.
- Čavdarević, D. (1978), Prikaz stambenog bloka 22 u Novom Beogradu, *Izgradnja* 12 (Beograd): 58–61.

Summary: ANGELINA BANKOVIĆ

THE BELGRADE OPUS OF ARCHITECT ALEKSANDAR STJEPANOVIĆ: RESIDENTIAL ARCHITECTURE (1961–1992)

The aim of this paper is to present the residential buildings realized according to projects worked on by Aleksandar Stjepanović, a retired professor of Belgrade's Faculty of Architecture. Although considered among the most prominent creators of the domestic architectural scene in the second half of the 20th century, with his work being well-known among researchers, to date no study dedicated to Stjepanović's opus has been published. For this reason – despite somewhat inevitably leaning on the results of previous research – this work was primarily created on the basis of technical documentation preserved in protection institutions, archives of city municipalities, documentation held by the architect himself and conversations with him, as well as field research. A short biography of Stjepanović is presented, followed by an elaboration of the characteristics of housing construction during the time of his activity, which, bearing in mind the clearly established regulations and norms that governed the field, strongly influenced his work. These influences can clearly be traced through his architectural career, the early years of which are marked by the so-called interpolations – i.e. individual buildings created within a preexisting urban fabric – such as the buildings at Krušedolska 7 and Ohridska 12, Trnska 7–9, Stojana Protića 45, Slavka Rodića 26, Milice Srpinje 43, Nikolaja Gogolja 42 and Đorđa Vajferta 17. These were followed by residential complexes, which are primarily realizations of projects submitted to competitions, such as those at Block 22 and Block 23 of New Belgrade, and on Banjica and Bežanijska Kosa. In addition to the above, there are also two buildings at Andre Nikolića

List of Figures

- Fig. 1 *Main facade of the buildings on Andre Nikolića, 1961 (IAB, SGB, 23-2-61)*
- Fig. 2 *Street-facing facade of the building on Trnska, 1962. (IAB, SGB, 458-5-62)*
- Fig. 3 *Plan of the second floor of the building on Stojana Protića, 1964. (IAB, SGB, 434-10-64)*
- Fig. 4 *Construction of the building at the corner of Kakanjska 2 and Guslarska, c.1977, photo by A. Stjepanović*
- Fig. 5 *Model of Block 22, 1968, photo by A. Stjepanović*
- Fig. 6 *Typical floor plan of the tower in Block 22, 1971 (IAB, SO Novi Beograd, Blok 22, box 33)*
- Fig. 7 *Appearance of Block 23, 1970–1971 (IAB, SO Novi Beograd, Blok 23, box 83)*
- Fig. 8 *View of Block 23 from Bulevar Milutina Milankovića, 1977, photo by A. Stjepanović*

4 & 6, built while Stjepanović was still engaged in the Urban Planning Institute of Belgrade, as well as a large number of typical buildings in the municipality of Rakovica; in Kosmajskog Odreda, Kakanjska, Snežane Hrepevnik and Vodice streets. These constructions are presented chronologically in the paper, with the primary aim being to identify and briefly present the works in a single place and in accordance with the currently available data. A more detailed analysis of the buildings is subsequently provided. They are classified into two established types; individual residential buildings and residential settlements, with questions of form and internal organization of residential units being considered more closely for the latter, in an attempt to lay the foundations for future and more detailed research.

Dr. Angelina Ž. Banković,
Art Historian
Belgrade City Museum
angelina.bankovic@mgb.org.rs

Fig. 9 *Creating a model of the Banjica housing estate, 1971, property of A. Stjepanović. From left to right: Ljiljana Jovanović, Ljubomir Zdravković, Ljiljana Drinjaković, Predrag Napijalo, Zorica Radošević, Slobodan Drinjaković & Aleksandar Stjepanović*

Fig. 10 *Pet Solitera under construction, photo by A. Stjepanović*

Fig. 11 *'Spine' of the double-tract building, c.1978, photo by A. Stjepanović*

Fig. 12 *View of the facade facing the interior of the block, building at Braće Nedića 7, c.1985, photo by A. Stjepanović*

Fig. 13 *Eastern facade of building D3, 1986 (IAB, SO Novi Beograd, Blok 49, box 72)*

Tab. 1 *Individual residential buildings*

Tab. 2 *Residential settlements*